

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

**ΠΡΩΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ**

ΡΕΘΥΜΝΟ 2013

© Αλέξης Καλοκαιρινός 2003

ISBN: 978-960-930975-2

Αναδημοσίευση με διορθώσεις και προσθήκες: Δεκέμβριος 2013

ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ

Τα *Πρώτα Μαθήματα* είναι μια συμπυκνωμένη γραπτή μορφή των πρώτων παραδόσεων της *Εισαγωγής στη Θεωρητική Γλωσσολογία*. Θα χρειασθεί να τα διαβάσετε σε συνδυασμό με τις προσωπικές σας σημειώσεις. Οι παραπομπές σε βιβλία μέσα στο κείμενο είναι μια βιβλιογραφική καθοδήγηση. Δε χρειάζεται να τις θυμάστε. Η απομνημόνευση του κειμένου είναι ανώφελη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.	<i>ΤΙ ΔΟΥΛΕΙΑ ΚΑΝΕΙ ΕΝΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΟΣ;</i>	
1.1.	ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΗ	7
1.2.	ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΗ	8
1.3.	ΘΕΣΕΙ ΚΑΙ ΦΥΣΕΙ	17
1.3.1.	ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ	17
1.3.2.	ΕΚΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ	20
2.	<i>ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΠΙΘΗΚΟΙ</i>	
2.1.	ΕΝΑ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	27
2.2.	ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΦΥΣΗ	31
2.3.	ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΤΗ ΒΙΚΥ	36
3.	<i>ΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ</i>	
3.1.	ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	43
3.1.1.	ΗΘΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	43
3.1.2.	ΒΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	46
3.1.3.	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ	46
3.2.	Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ	55

4.	<i>ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ, ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ</i>	
4.1.	ΓΙΑ ΤΗ ΣΚΕΨΗ	59
4.2.	ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	60
4.3.	ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΕ ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	64
4.3.1.	ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ	65
4.3.2.	Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ	67
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	71
♦	<i>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ</i>	75

1. ΤΙ ΔΟΥΛΕΙΑ ΚΑΝΕΙ ΕΝΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΟΣ;

1.1. ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΗ

Σύμφωνα με την κοινή αντίληψη ο γλωσσολόγος είναι ένας άνθρωπος (ένας 'επιστήμονας') που γνωρίζει πολλές γλώσσες και την ιστορία τους, αναζητά την πραγματική σημασία των λέξεων στο βάθος του χρόνου, και αποφαινεται για την ορθότητα των σύγχρονων εκφράσεων μιας γλώσσας (συνήθως, της μητρικής του) στιγματίζοντας τις εκτροπές από τον κανόνα. Τον κανόνα αυτό, αναλαμβάνει να διατυπώσει και να παραδώσει στους κοινούς ομιλητές βασισμένος στα ιστορικά δεδομένα της γλώσσας και αποβλέποντας στη διαφύλαξη της καθαρότητάς της, του εκφραστικού της πλούτου και, συνακόλουθα, της ικανότητάς της να αποδίδει με διαύγεια τη σκέψη.

Η κοινή αυτή αντίληψη είναι εντελώς εσφαλμένη. Η παρεξήγηση οφείλεται, ανάμεσα σε άλλους λόγους, στη σύγχυση ανάμεσα στον παραδοσιακό γραμματικό και στο σύγχρονο θεωρητικό γλωσσολόγο, αλλά κυρίως αντικατοπτρίζει τη στάση των ίδιων των μη-γλωσσολόγων (δηλαδή της μεγάλης πλειονότητας των μη ειδικών, των απλών φυσικών ομιλητών μιας γλώσσας) απέναντι στη γλώσσα τους, στάση που διαμορφώνει και τις προσδοκίες τους από τον ειδικό επιστήμονα. Αξίζει λοιπόν να σταθούμε λίγο στη συγκρότηση αυτής της αντίληψης, επειδή αφορά στη συνειδητή σχέση των ανθρώπων με τη γλώσσα τους.

1.2. ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΗ

Οι περισσότεροι από τους ανθρώπους που νομίζουν ότι γνωρίζουν τί δουλειά κάνει ένας γλωσσολόγος θεωρούν ότι στις βασικές ασχολίες του ανήκει η ετυμολογία, δηλαδή «η αναζήτηση της αρχικής μορφής και της αρχικής σημασίας κάθε λέξεως» (Λεξικό Μπαμπινιώτη, λ. 'ετυμολογία'). Η κυκλική εφαρμογή της μελέτης στην ίδια τη λέξη δείχνει ότι η σημασία του αρχαιοελληνικού *ετύμου* που παράγει τον όρο ετυμολογία είναι 'αληθινό, αυθεντικό' (Λεξικό Μπαμπινιώτη, λ. 'έτυμον'). Τα δυο αυτά διαδοχικά βήματα στην ετυμολογία ενθαρρύνουν το λογικό σφάλμα της ταύτισης της αρχικής σημασίας με την αληθινή σημασία.¹ Πράγματι, στην κοινή αντίληψη, η ετυμολογική μελέτη θεωρείται ως η ιχνηλάτηση της αληθινής, αυθεντικής σημασίας των λέξεων, αναζητώντας τις λέξεις πίσω από τις λέξεις σε προγενέστερες γλωσσικές μορφές. Όμως, αυτή η θεώρηση οφείλεται μόνο στη σύγχυση ανάμεσα στις έννοιες 'αρχική σημασία' και 'αληθινή σημασία'. Μια από τις σημαντικές συνέπειες των κατακτήσεων της σύγχρονης θεωρητικής γλωσσολογίας είναι ο διαχωρισμός αυτών των δύο εννοιών και η απόρριψη της αναγωγής της δεύτερης στην πρώτη.

¹ Ο εσφαλμένος συλλογισμός, στο σκέλος που αφορά τη σημασία, είναι ο ακόλουθος:

(α) Ετυμολογία είναι η εύρεση της αρχικής σημασίας των λέξεων.

(β) Η ελληνιστική λέξη *ετυμολογία*, που την παρέλαβε η νέα ελληνική, παράγεται από την αρχαία ελληνική λέξη *έτυμον*.

(γ) Η σημασία της λέξης *έτυμον* στα αρχαία, από την οποία παράγεται η λέξη *ετυμολογία*, είναι η ίδια με τη σημασία των λέξεων *αληθινό*, *πραγματικό* στα νέα ελληνικά.

Άρα,

(δ) Η σημασία της σύγχρονης λέξης *ετυμολογία* είναι η *εύρεση της πραγματικής σημασίας μιας λέξης βάσει της παραγωγής της*.

Για να καταλήξουμε όμως στο (δ), τα (α), (β) και (γ) δεν είναι αρκετά. Πρέπει να κάνουμε φανερές δυο ακόμα προκείμενες που λανθάνουν στον συλλογισμό, ότι δηλαδή 'οι λέξεις διατηρούν μέσα στο χρόνο τη σημασία των συνθετικών τους', και ότι 'οι σημασίες των λέξεων δεν αλλάζουν στο χρόνο'. Αλλά από τις δύο αυτές προκείμενες, η πρώτη δεν έχει απόλυτη ισχύ, και η δεύτερη δεν ισχύει καθόλου. Ασφαλώς όμως το σφάλμα δεν οφείλεται σε γλωσσική σύγχυση αλλά στην υπόρρητη παραδοχή που ταυτίζει την *αρχική* σημασία με την *αληθινή* σημασία και θεωρεί τη γλωσσική εξέλιξη ως φθορά. Η χρήση της λέξης *ετυμολογία* με παραπομπή στη σημασία του αρχαιοελληνικού *ετύμου* απλώς αντικατοπτρίζει μια ιδεολογική θεώρηση της γλώσσας.

Το διάβημα της θεωρητικής γλωσσολογίας μας προφυλάσσει έτσι από το βίαιο παραλογισμό να πιστέψουμε ότι οι φυσικοί ομιλητές μιας γλώσσας δεν γνωρίζουν τη σημασία των λέξεων που χρησιμοποιούν αν δεν γνωρίζουν την καταγωγή των λέξεων αυτών, οι οποίες δήθεν συνίστανται σε παραφθορές των 'αρχικών' μορφών, και ότι οι σημασίες με τις οποίες διακινούνται οι λέξεις στην κοινή χρήση δεν είναι οι 'αληθινές' σημασίες αλλά το προϊόν μιας ιστορικής άγνοιας των ομιλητών και μιας συνολικής φθοράς του γλωσσικού συστήματος.

Η εξέλιξη της γλώσσας συνιστά πράγματι ένα από τα κύρια ενδιαφέροντα της ευρύτερης γλωσσολογίας. Η διαπίστωση, κατά τον 18ο αιώνα, ότι παλαιότερα γλωσσικά συστήματα από τα οποία κατάγονται σύγχρονες ομιλούμενες γλώσσες, παρουσιάζουν μια σειρά από εντυπωσιακές ομοιότητες οδήγησε στη δημιουργία της ιστορικο-συγκριτικής γλωσσολογίας (βλ. Robins 1989, και συνοπτικά Φιλιππάκη 1992: 23-4). Συγκρίνοντας τύπους της αρχαίας ελληνικής, της λατινικής, της σανσκριτικής και άλλων γλωσσών, οι ιστορικοσυγκριτικοί γλωσσολόγοι οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα της κοινής τους καταγωγής, τις ομαδοποίησαν στην οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και διατύπωσαν υποθέσεις για τη συγκρότηση του χαμένου κοινού προγόνου τους που ονομάστηκε πρωτο-ινδοευρωπαϊκή γλώσσα. Με τον ίδιο τρόπο οι υπόλοιπες γλώσσες του κόσμου ομαδοποιούνται σε ανάλογες οικογένειες, που τα κοινά τους χαρακτηριστικά και οι κοινές εξελεκτικές τάσεις τους επιτρέπουν επιστημονικές υποθέσεις για τη μορφή που θα είχαν οι αντίστοιχοι κοινοί τους πρόγονοι, οι οποίοι βέβαια, όπως και η πρωτο-ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, δεν μας άφησαν κανένα άμεσο γλωσσικό τεκμήριο, δηλαδή κανένα ίχνος γραφής.

Η συγκριτική έρευνα μεταξύ των γλωσσών έχει αυτονόητο επιστημονικό ενδιαφέρον. Όμως η ίδια η επιστήμη θέτει με σαφήνεια τα όρια της. Τα όρια αυτά, όπως θα δούμε αμέσως, αφενός σχετικοποιούν την έννοια της 'αρχικής μορφής και σημασίας' και αφετέρου θέτουν στις πραγματικές της διαστάσεις τη σημασία της έρευνας αυτής για τη μελέτη της γλώσσας όπως τη μιλούν σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι φυσικοί χρήστες της.

Ας δούμε λοιπόν τι μπορεί να σημαίνει η αναζήτηση της ‘αρχικής μορφής και σημασίας’. Αυτό που μάλλον εννοούμε, συζητώντας για τη νέα ελληνική γλώσσα, είναι μια αναγωγή στις πρώτες ελληνικές μορφές και σημασίες. Έχουμε ακούσει - και με κάθε ευκαιρία μάς επαναλαμβάνεται από επίσημα χείλη - ότι η γλώσσα μας υπάρχει σε μια αδιάσπαστη συνέχεια από τα αρχαία χρόνια μέχρι τις μέρες μας. Είναι αλήθεια ότι η σημερινή μας γλώσσα είναι το προϊόν εξέλιξης πολλών αιώνων. Το ίδιο ισχύει για όλες σχεδόν τις ομιλούμενες γλώσσες. Η ιδιαιτερότητα της ελληνικής έγκειται, για να το πούμε πολύ σχηματικά, στο ότι είναι το μοναχοπαιδί της μεσαιωνικής ελληνικής, που κι αυτή είναι το μοναχοπαιδί της ελληνιστικής κοινής. Μιλώντας για ‘μοναχοπαιδιά’ θα πρέπει να εννοήσουμε μορφές τις γλώσσας που επιβλήθηκαν και απέκτησαν το προνόμιο να αποτελέσουν τη βάση πάνω στην οποία εξελίχθηκαν οι μεταγενέστερες γλωσσικές μορφές. Τα υπόλοιπα παρακλάδια, αυτά που δεν επισημοποιήθηκαν είτε από τη σύγχρονη πολιτική εξουσία είτε από τη μεταγενέστερη συνείδηση του παρελθόντος της γλωσσικής κοινότητας, μένουν γνωστά ως ‘διάλεκτοι’.

Υπό διαφορετικές ιστορικές συνθήκες, τα ‘παιδιά’ μιας γλώσσας μπορεί να υιοθετηθούν από κοινότητες ανθρώπων που συνεχονται από διαφορετικούς πολιτικούς μηχανισμούς, δηλαδή ανήκουν σε διαφορετικά κράτη. Τότε η γεωπολιτική διαφοροποίηση δίνει έδαφος για μια εθνική διαφοροποίηση και μια συνακόλουθη τάση περαιτέρω διαφοροποίησης και παγίωσης των διαφορών ανάμεσα στα γλωσσικά ‘αδέλφια’, που αποκτούν πια το καθεστώς διαφορετικών γλωσσών. Αυτό συνέβη στη λατινική, σε αντίθεση με την αρχαία ελληνική.²

Η ελληνιστική κοινή υπήρξε το μοναχοπαιδί της κλασικής αττικής. Η αττική, μας είναι γνωστή ως διάλεκτος γιατί έχουμε αποδεχτεί ότι στην περίοδο κατά την οποία μιλήθηκε συνυπήρξε με άλλες συγγενείς της

² ‘[Σ]τη δυτική Ευρώπη, αντίθετα με την ανατολική, η καταστροφή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τους γερμανούς κατακτητές είχε ως αποτέλεσμα να σχηματισθούν τα ξεχωριστά βασίλεια απ’ όπου κατάγονται τα διάφορα έθνη της Ευρώπης και, έτσι, να διαμορφωθούν οι διαφορετικές των γλώσσες. Αυτό εξηγεί γιατί οι νεολατινικές γλώσσες είναι πολλές, ενώ η ελληνική παραμένει μία.’ (Thomson 1989, όπως παρατίθεται από τον Χριστίδη, 1999: 39).

γλωσσικές μορφές, που κι αυτές κέρδισαν μια θέση στην επίσημη ιστορία χάρις στα γραπτά και ιδιαίτερα στα λογοτεχνικά τεκμήρια που μας άφησαν. Αυτά τα γλωσσικά αδέλφια κατάγονται από ακόμα παλαιότερες μορφές της ελληνικής. Ποιες ήταν αυτές;

Από το σημείο αυτό οι γνώσεις μας λιγοστεύουν, καθώς λιγοστεύουν και τα τεκμήρια της γραφής. Τα παλαιότερα χρονολογούνται στον 13ο π.Χ. αιώνα. Με βάση την αρχαιολογική έρευνα, εικάζουμε ότι μορφές της γλώσσας που μιλήθηκαν αρκετά παλαιότερα, από τα τέλη της 3ης π.Χ. χιλιετίας, είχαν προέλθει από τη συνάντηση της γλώσσας των ινδοευρωπαϊκών φύλων που έφτασαν στον ελλαδικό χώρο μάλλον από την κεντρική Ευρώπη, με τη γλώσσα πληθυσμών που ήδη κατοικούσαν εδώ (βλ. Horrocks 2006 [1997]: 77-8). Αυτών των τελευταίων η γλώσσα παραμένει αδιάγνωστη σε μνημεία γραφής που δεν καταφέραμε ακόμα να αποκρυπτογραφήσουμε (όπως ο δίσκος της Φαιστού). Ποια γλώσσα μιλούσαν οι ινδοευρωπαίοι κατακτητές; Σίγουρα, η γλώσσα τους δεν ήταν ακόμα 'ελληνική'. Θα μιλούσαν ινδοευρωπαϊκές διαλέκτους, οι οποίες σε διάστημα αρκετών γενεών θα μετασχηματίστηκαν στις γλωσσικές εκείνες μορφές που με τη σειρά τους έδωσαν τη μαγιά των περισσότερο γνωστών μας ελληνικών διαλέκτων της αρχαιότητας.

Ένα συμπέρασμα από τη σύντομη αυτή συζήτηση είναι πως η ελληνική δεν έχει ημερομηνία γέννησης. Οι ρίζες της χάνονται στην πρωτο-ινδοευρωπαϊκή, τη μητέρα των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών. Μπορούμε ασφαλώς να αναζητήσουμε τη σημασία των λίγων λέξεων που μας παραδίδονται στα αρχαιότερα γραπτά τεκμήρια της ελληνικής, όμως το να θεωρούμε αυτές τις λέξεις 'αρχικές μορφές' και φορείς των 'αρχικών σημασιών' είναι ανόητο. Οι παλαιότερες ευρισκόμενες μορφές (της αρχαίας ελληνικής) και οι παλαιότερες μορφές που μπορούμε να ανασυνθέσουμε με επιστημονικές υποθέσεις (της πρωτο-ινδοευρωπαϊκής) δεν είναι κατά καμιά έννοια 'αρχικές'.

Η ίδια η εικαζόμενη πρωτο-ινδοευρωπαϊκή, που θα μιλήθηκε κατά την 3η χιλιετία π.Χ.³, δεν είναι παρά ένα πρόσφατο βήμα στη γλωσσική

³ Για τον εικοτολογικό χαρακτήρα αυτής και παρόμοιων χρονολογήσεων, βλ. Dixon 1997: 46-9 & 97-102.

πορεία της ανθρωπότητας. Η ανασύνθεση της καταγωγής της ξεφεύγει από τις σημερινές επιστημονικές δυνατότητες.⁴ Το μόνο βέβαιο είναι ότι είχε μια μακρά σειρά προγόνων. Και το επιστημονικά πιθανότερο είναι ότι αυτή η μακρά σειρά ξεκινά για όλες τις γλώσσες από μια κοινή αφετηρία. Η κοινή αυτή αφετηρία της ανθρώπινης γλώσσας μάς πηγαίνει τουλάχιστον 40.000 χρόνια πίσω.

Έτσι λοιπόν, η ανεύρεση της ‘αρχικής μορφής και σημασίας’ είναι, απλώς, αδύνατη (πβ. Palmer 1981: 11). Και τούτο γιατί, στην παγκόσμια κλίμακα, τα γραπτά τεκμήρια, τα μόνα συγκεκριμένα γλωσσικά τεκμήρια του παρελθόντος, δεν ξεπερνούν στην καλύτερη περίπτωση την ηλικία των 6.000 ετών, δηλαδή την ηλικία της αρχαιότερης γραφής.⁵ Όμως η γλώσσα είναι πολύ αρχαιότερη. Η ηλικία της δεν είναι μικρότερη των 40.000 ετών και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ορισμένων παλαιοανθρωπολόγων, συνεμφανίζεται με το ανθρώπινο είδος (*homo sapiens sapiens*), δηλαδή η ηλικία της ξεπερνάει τα 140.000 χρόνια (βλ. Pinker 1994: 353, Cavalli-Sforza 2000, κεφ. 3).⁶

Στην καλύτερη λοιπόν περίπτωση, και τούτο για ελάχιστους γλωσσικούς τύπους, θα μπορούσαμε πιθανώς να καλύψουμε το 1/8 της διαδρομής, και με τη βοήθεια της ιστορικοσυγκριτικής μεθόδου να προχωρήσουμε ένα μικρό και για πάντα ανεπιβεβαίωτο βήμα πιο πίσω. Όμως, η ‘αρχή’ θα μείνει για πάντα χαμένη στην ανεξιχνίαστη προφορικότητα της βαθιάς προϊστορίας. Επιπλέον ο βαθμιαίος χαρακτήρας της γλωσσικής εξέλιξης αφαιρεί από την έννοια της ‘αρχής’ ενός γλωσσικού τύπου το ίδιο της το νόημα. Και βέβαια, ο σιωπηρός

⁴ Βλ. ωστόσο Cavalli-Sforza 2000: 168-172.

⁵ Η αρχαιότερη γνωστή μας γραφή, η Σουμεριακή, ανάγεται στο 3.200 π.Χ., περίπου (βλ. Hudson 2000: 351).

⁶ Οι απαρχές της γλώσσας ανάγονται από ορισμένους επιστήμονες (βλ. Pinker & Bloom 1992: 485) στην εμφάνιση των πρώτων ανθρωποειδών προγόνων μας δηλαδή πριν από 3,5 ως 5 εκατομμύρια χρόνια. Οι διαφορετικές εικασίες για την εξέλιξη αυτής της εκφραστικής ικανότητας, αν δηλαδή υπήρξε βαθμιαία (αυτ., επίσης Deacon 1998, Jackendoff 2002, κεφ. 8) ή έγινε με ποιοτικά άλματα (βλ. Bickerton 1995, κεφ. 2, Berwick 1998, Calvin & Bickerton 2000, Hauser, Chomsky & Fitch 2002, Chomsky 2010) ως την εμφάνιση του είδους μας, δεν μπορούν ακόμα να κριθούν με επιστημονικά κριτήρια. Για μια συνθετική επισκόπηση των θεωριών βλ. Τσοχατζίδη 2001β. Η πιο σύγχρονη εκτενής επισκόπηση βρίσκεται στο Fitch 2010.

εντοπισμός της 'αρχικής μορφής και σημασίας' στην κλασική ή στην ομηρική ελληνική οφείλεται μόνο σε ιδεοληψίες για τις οποίες θα μιλήσουμε παρακάτω.

Στο δεύτερο από τα ζητήματα που θέσαμε έχει κεντρική θέση ο προσδιορισμός της έννοιας της 'αυθεντικής μορφής και σημασίας'. Ήδη, η κατάρριψη της ιδέας για την ανεύρεση της 'αρχικής μορφής και σημασίας' αποδυναμώνει κάθε περαιτέρω αναγωγή σ' αυτήν. Κι αν υποθέσουμε όμως ότι η αναγωγή αυτή ήταν εφικτή, ποιες θα ήταν οι επιπτώσεις στη σημερινή, ας πούμε, μορφή και σημασία μιας οποιασδήποτε λέξης της κοινής νεοελληνικής, που κυκλοφορεί στα στόματα όλων μας;

Η αναζήτηση της 'αληθινής, αυθεντικής μορφής και σημασίας' στο παρελθόν αποτελεί κατά κανόνα μια όψη των συντηρητικών αντανακλαστικών των σύγχρονων γλωσσικών κοινοτήτων. Τα αντανακλαστικά αυτά λειτουργούν μέσα στην κοινωνία και συχνά έχουν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από την πολιτική εξουσία ή τους διεκδικητές της. Οι ομάδες του πληθυσμού που αισθάνονται περισσότερο ανασφαλείς και αμέτοχες στις εξελίξεις τείνουν να τις προσλαμβάνουν με όρους 'έκπτωσης' και 'φθοράς'.

Τα ιδεολογήματα αυτά γίνονται κοινοί τόποι. Πόσοι δεν έχουμε ακούσει ότι 'η φιλία δεν είναι πια αυτό που ήταν στα παλιά τα χρόνια', ότι στον κόσμο δεν υπάρχει 'πια' λογική και ηθική, ακόμα και ότι η ποιότητα της ζωής έχει ανεπίστρεπτα χαθεί; Μεταξύ των 'αξιών που χάνονται', κατά την τρέχουσα θυμοσοφία, η γλώσσα καταλαμβάνει περίοπτη θέση. Όπως φαίνεται, η γλώσσα είναι ένας προνομιακός χώρος της υπόρρητης ιδεολογίας (βλ. Gee 1996: 16-19)· δηλαδή, της ιδεολογίας εκείνης από την οποία πολλοί άνθρωποι εμφορούνται χωρίς να την αναγνωρίζουν ως ιδεολογία και επομένως χωρίς να μπορούν να λάβουν μια κριτική θέση απέναντί της, πιστεύοντας αντίθετα ότι πρόκειται για μια 'φυσική' αναντίρρητη αλήθεια.

Το ιδεολόγημα της γλωσσικής φθοράς αποτελεί ένα κοινό τόπο στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Σήμερα, τέσσερις σχεδόν δεκαετίες μετά την οριστική επικράτηση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας, έχει γίνει σχεδόν κοινός τόπος να νοσταλγούμε μια ακαθόριστη λίγο προγενέστερη

φάση της γλώσσας, που όπως διαβεβαιώνουν οι ανησυχούντες για το σημερινό γλωσσικό μας 'κατάντημα' ήταν πολύ ορθότερη, εκφραστικά ακριβέστερη και αρτιότερη. Η γλώσσα αυτή (της δεκαετίας του '30; του '60; του '70;) πρέπει να ήταν ένας αληθινός παράδεισος μπροστά στη σημερινή 'αγλωσσία'. Πράγματι, ζούμε ένα διαρκές κύμα διαμαρτυρίας πολλών (φιλόλογων, πολιτικών, δημοσιογράφων, ιερέων, ηθοποιών, ...) ενάντια στην 'κακοποίηση' της γλώσσας μας. Οι καταγγελίες συνήθως συνοδεύονται από απαισιόδοξες προβλέψεις για το μέλλον της ελληνικής και την - υποτιθέμενη - άλωσή της από την κυριαρχούσα ανά τον κόσμο αγγλική. Για να καταλάβουμε αυτό το φαινόμενο της γενικευμένης γκρίνιας, θα πρέπει να συνεκτιμήσουμε ότι η δυσφορία για την κατάσταση της κοινής ομιλουμένης γλώσσας είναι ένα φαινόμενο όχι μόνο σημερινό και όχι μόνο ελληνικό.

Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, η διαμαρτυρία για τον κλωνισμό της ορθοέπειας της αγγλικής γλώσσας έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις στη σύγχρονη Μεγάλη Βρετανία (βλ. Aitchison 1997, Finch 1998). Κι εκεί η 'ατημέλητη' ομιλία των νέων καθώς και τα 'λάθη' στα οποία υποπίπτουν κατά σύστημα όσοι (συνήθως, αλλοεθνείς) δεν έχουν εσωτερικεύσει ορισμένες πλευρές του κανόνα της αγγλικής θεωρούνται ότι υποσκάπτουν τα θεμέλια της γλώσσας αυτής.⁷

Επίσης, σε παλαιότερες εποχές της ελληνικής η ομιλούμενη γλώσσα επικρίθηκε ως παρακμασμένη μορφή της κλασικής, ιδιαίτερα, ελληνικής, όπως συνέβη στον 1ο μ.Χ. αιώνα με το κίνημα του Αττικισμού που εξέφρασε, υπό συνθήκες ρωμαϊκής κατοχής, την επιθυμία των λογίων

⁷ Δυο 'προφανή λάθη' είναι η χρήση αιτιατικής στο κατηγορούμενο αντί για ονομαστική ('It's me' αντί 'It's I'), καθώς και η χρήση δύο αρνήσεων στις κοινόχρηστες εκφράσεις του τύπου 'I ain't got no money' (αντί του 'ορθού' 'I haven't any money') που καταδικάζονται συλλήβδην (βλ. Lyons 1992: 67-71). Ωστόσο η εμφάνιση δύο αρνήσεων στην ίδια πρόταση θεωρείται γλωσσικό σφάλμα μόνο απ' όσους προβάλλουν αφελώς μεμονωμένα στοιχεία της γλώσσας σε τύπους της λογικής. Με την αφελή αυτή αντίληψη, τόσο η ελληνική (στην οποία λέγονται εκφράσεις όπως 'Ούτε ο Γιάννης δεν θα έρθει', βλ. Βελούδης 2001: 79) όσο και η γαλλική θα ήταν 'παράλογες' γλώσσες. Κατά ένα ειρωνικό τρόπο όμως το ίδιο θα ίσχυε για την παλαιά αγγλική, το κατεξοχήν γλωσσικό πρότυπο των Βρετανών γλωσσαμυντόρων που συνεμφανίζει συστηματικά δύο (και πλέον) αρνήσεις στην πρόταση. Έτσι, σε στίχο του Chaucer (1340-1400), 'He nevere yet no vileyne ne sayde' που μεταγράφεται κατά λέξη 'He never said no bad thing to nobody' (βλ. Aitchison 1997: 6. 'Δεν είπε ποτέ τίποτε κακό σε κανένα').

για επιστροφή στη γλώσσα των αττικών συγγραφέων, δηλαδή στο ένδοξο παρελθόν, και την ψυχική τους διάσταση με το παρόν τους που μετατράπηκε σε ψυχική διάσταση με τη ομιλούμενη γλώσσα τους, δηλαδή την (αλεξανδρινή) κοινή ελληνική (βλ. Browning 1986: 71 κ.εξ.). Το κίνημα των Αλεξανδρινών λογίων συνιστά ένδειξη 'διγλωσσίας' (diglossia), δηλαδή ενός διχασμού των ομιλητών ανάμεσα στη φυσική τους γλώσσα, που τη μιλούν αυθόρμητα και ως επί το πλείστον ιδιωτικά, και σε μια γλώσσα που τη μαθαίνουν και τη χρησιμοποιούν σε δημόσιες και επίσημες χρήσεις.⁸

Το μεταγενέστερο 'γλωσσικό ζήτημα', δηλαδή το ζήτημα της επιλογής για τη γραπτή και την επίσημη έκφραση, καθώς και για τη γλώσσα της παιδείας, μεταξύ της ομιλούμενης γλώσσας και κάποιας άλλης γλωσσικής μορφής στηριγμένης περισσότερο ή λιγότερο σε παλαιότερες μορφές της ελληνικής (των θεωρούμενων ως ένδοξων χρόνων του παρελθόντος που οι ελληνόφωνες κοινότητες διεκδικούσαν ως παρελθόν τους), εμφανίζεται - όπως θα ήταν αναμενόμενο - στα χρόνια που προηγήθηκαν της ίδρυσης του ελληνικού κράτους. Στην περίοδο της προετοιμασίας της Ελληνικής Επανάστασης το θέμα της γλώσσας ενεπλάκη στην προσπάθεια για τη σφυρηλάτηση μιας ελληνικής συνείδησης στις κοινότητες εκείνες των ανθρώπων που θα διεκδικούσαν την αυτόνομη πολιτική τους υπόσταση. Στο πλαίσιο αυτό ήταν προφανές ότι η σύνδεση με την κλασική αρχαιότητα, που αποτελούσε σημείο αναφοράς για το δυτικό κόσμο, θα λειτουργούσε νομιμοποιητικά για τον απελευθερωτικό αγώνα (βλ. Χριστίδη 1999: 71, 89).⁹

⁸ Εμπεριστατωμένη επισκόπηση των θεωριών για τη διγλωσσία, στο Hudson 2002.

⁹ Κεντρικό πρόσωπο στην περιπέτεια αυτή είναι ο Αδαμάντιος Κοραής, ο οποίος υποστήριξε την καθιέρωση μιας γλωσσικής μορφής βασισμένης στην ομιλούμενη γλώσσα, αλλά «διορθωμένης» με γνώμονα την αρχαία ελληνική κυρίως «καθαρίζοντας» την πρώτη (την «κοινήν ημών γλώσσαν») από τα λεξικά δάνεια, ως επί το πλείστον από την τουρκική («Πρέπει να γυμναζώμεθα και να διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα...», Κοραής 1986 [1804]: 41). Η γλωσσική αυτή μορφή ονομάστηκε αργότερα «καθαρεύουσα». Ο Κοραής ήθελε μια γλωσσική μορφή στην οποία να μπορούν να εκφραστούν όσα ήδη εκφράζονταν στις σύγχρονες γλώσσες των «φωτισμένων εθνών της Ευρώπης». Η λύση που πρότεινε συνιστούσε μια «μέση οδό» και επηρέασε πολύ τα γλωσσικά πράγματα της νεότερης Ελλάδας, αν και η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους συνοδεύτηκε από μια στροφή προς τον αρχαϊσμό που εκείνος απέρριπτε.

Η διαμάχη συνεχίστηκε και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, καθώς υποδαυλίστηκε από τη φυλετική αμφισβήτηση του Fallmeayer, αλλά και από την αδυναμία της νέας ελληνικής πολιτείας να συγχρονισθεί με την Ευρώπη, που είχε ως αποτέλεσμα την αναδίπλωση σε μια τοπική αρχαιολατρική ιδιορρυθμία. Κατά τα τέλη του 19ου και το μεγαλύτερο μέρος του 20ου αιώνα η διαμάχη έλαβε μια κατεξοχήν πολιτική διάσταση ως σύγκρουση των ανερχόμενων δυνάμεων αρχικά του αστικού εκσυγχρονισμού και στη συνέχεια της αριστεράς με τον καθα-ρεουσσιάνικο συντηρητισμό (βλ. Φραγκουδάκη 2001). Η διαμάχη έληξε με την όψιμη ωρίμανση της αστικής δημοκρατίας στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια.¹⁰

Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το ιστορικό πλαίσιο, είναι αξιοσημείωτη η επιστροφή, ιδιαίτερα από τα τέλη του 20ου αιώνα μέχρι σήμερα, σε μια συντηρητική γλωσσική ιδεολογία. Οι λόγοι αυτής της νεοσυντηρητικής στροφής πρέπει να αναζητηθούν στη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική συγκυρία. Ειδικότερα, και μεταξύ άλλων, στη συρρίκνωση της παραδοσιακής αριστεράς που σε παλαιότερες εποχές λειτούργησε ως η ατμομηχανή του δημοτικισμού εκφράζοντας πλατιά λαϊκά στρώματα, καθώς και στην υιοθέτηση από ορισμένους επιγόνους της ενός εθνικιστικού λόγου που αποτελούσε κάποτε το 'προνόμιο' της αμιγέστερης δεξιάς. Η αστόχαστη ρητορική των άλλοτε προοδευτικών οδήγησε στη λήθη τους αγώνες για τη δημοτική. Η μεγάλη αυτή κατάκτηση της νεοελληνικής κοινωνίας συσκοτίστηκε μέσα σ' ένα περιβάλλον πολιτικής αμηχανίας, όπου παρά την πρακτική συναίνεση γύρω από έναν ευρωπαϊκό προσανατολισμό, εξακολουθεί να τίθεται το βασανιστικό ερώτημα του εθνικού αυτοπροσδιορισμού.¹¹

Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον εξακολουθεί να τίθεται το υποτιθέμενο πρόβλημα της «αγλωσσίας των νέων». Στο ζήτημα της δήθεν «κακοποίησης της γλώσσας από τους νέους» θα επανέλθουμε προς το

¹⁰ Για την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος βλ. το Mackridge 2013, που συνιστά την πιο ενήμερη σχετική μελέτη για την περίοδο από τις απαρχές του νεοελληνικού Διαφωτισμού μέχρι τη μεταπολίτευση.

¹¹ Ασφαλώς, οι συζητήσεις αυτές περνούν σε δεύτερο πλάνο μέσα στη συνολική οικονομική και κοινωνική κρίση που βιώνουμε σήμερα...

τέλος αυτών των σημειώσεων, αφού προηγουμένως σχηματίσουμε μια ιδέα για τον τρόπο με τον οποίο η επιστήμη της γλωσσολογίας θεωρεί το αντικείμενό της, τη γλώσσα.

1.3. ΘΕΣΕΙ ΚΑΙ ΦΥΣΕΙ

1.3.1. ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Κατά ένα μέρος, η νεότερη αναζήτηση της 'αληθινής, αυθεντικής μορφής και σημασίας' ανάγεται σ' ένα ιδεολόγημα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, που εξιδανικεύει τη 'φύση' και θεωρεί τον 'πολιτισμό' ως παρακμιακή απομάκρυνση από την αρχική 'φυσική' ανθρώπινη κατάσταση.¹² Στο χώρο της γλώσσας το ιδεολόγημα αυτό εκφράζεται ως νοσταλγία για μια παραδείσια - μυθική - εποχή της γλώσσας, όπου ανάμεσα στη λέξη και στο πράγμα στο οποίο αυτή αναφέρεται θα ίσχυε ένας φυσικός δεσμός, όπου η λέξη θα ήταν το γνήσιο αποτύπωμα του πράγματος. Αυτή η αντίληψη οδηγεί αρκετά φυσικά στη θεώρηση της εξέλιξης της γλώσσας μέσα στο χρόνο ως φθοράς, δηλαδή ως βαθμιαίας απομάκρυνσης από την αυθεντική σύναψη της λέξης με το πράγμα, ως έκπτωσης από την αλήθεια.¹³ Όμως όπως θα δούμε στη συνέχεια, μια δεύτερη μεγάλη κατάκτηση της σύγχρονης θεωρητικής γλωσσολογίας είναι η συνειδητοποίηση ότι τα πράγματα δε γεννούν λέξεις και ότι η φύση του γλωσσικού φαινομένου δεν πρέπει να αναζητηθεί στην αναλογική αποτύπωση της φυσικής πραγματικότητας στη γλώσσα.

¹² Βλ. ενδεικτικά Ducrot 1968.

¹³ Αρκετά νωρίτερα, στα χρόνια του Μεσαίωνα, πριν ο δυτικός άνθρωπος αποκτήσει εμπιστοσύνη στην εγκόσμια δύναμή του (αυτό συνέβη με την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό), κυριαρχούσε μια ανάλογη αντίληψη «έκπτωσης», όχι όμως από μια φυσική κατάσταση αλλά από μια κατάσταση εγγύτητας με τον Θεό. Αυτή η αντίληψη αποτυπώνεται στο μύθο της Βαβέλ. Στο Ρομαντισμό, που διαδέχεται την αισιόδοξη αντίληψη του Διαφωτισμού, εμφανίζονται οι πρώτες αμφιβολίες γύρω από τη γραμμικότητα της ανθρώπινης προόδου· (η 'πρόοδος' είναι κεντρική έννοια του Διαφωτισμού).

Ο προβληματισμός γύρω από την υπόσταση της γλώσσας αναπτύσσεται ήδη στην περίοδο των κλασικών προτύπων. Στον πλατωνικό *Κρατύλο* ο Ερμογένης εμφανίζεται να υποστηρίζει ότι η σχέση λέξεων και πραγμάτων βρίσκεται στη συνεννόηση των ανθρώπων, διαφωνώντας με τον ομώνυμο ήρωα του διαλόγου. Το ερώτημα για την υπόσταση της γλώσσας κωδικοποιείται από τους αρχαίους χρόνους στο δίπολο *φύσει και θέσει*. Ο Κρατύλος συντάσσεται με την πρώτη εκδοχή και ο Ερμογένης με τη δεύτερη. Μ' αυτήν συμφωνεί ο Αριστοτέλης στο *Περί Ερμηνείας*, όπου υποστηρίζει ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε 'κατά συνθήκην, ότι φύσει των ονομάτων ουδέν έστιν' (βλ. Robins 1989: 37 & 65).

Αυτή είναι, σε γενικές γραμμές, και η άποψη της σύγχρονης θεωρητικής γλωσσολογίας ως προς τη σχέση των λέξεων με τα πράγματα. Οι τύποι των λέξεων, οι συνδυασμοί των ήχων που τις αποτελούν δεν είναι το αποτέλεσμα μιας αιτίας που βρίσκεται μέσα σ' αυτό στο οποίο οι λέξεις αναφέρονται. Οι λέξεις δεν παράγονται από τα πράγματα. Οι ήχοι των λέξεων δεν οφείλονται σε όψεις των πραγμάτων τα οποία δηλώνουν. Επίσης, οι ήχοι των λέξεων στην τεράστια πλειονότητά τους, δεν αποδίδουν με κάποια σχέση ομοιότητας όψεις αυτών των πραγμάτων.¹⁴

Υπάρχει, βέβαια, στη γλώσσα το φαινόμενο της ονοματοποιίας, δηλαδή λέξεων που οι ήχοι τους επιχειρούν να αποδώσουν ήχους των πραγμάτων στα οποία αναφέρονται (γδούπος, γρατζούνισμα, νιαουρίζω,

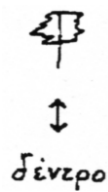
¹⁴ Πολύ περισσότερο, οι λέξεις δεν έχουν σχέση ομοιότητας με τα πράγματα στα οποία αναφέρονται. Ωστόσο η ιδέα αυτή είχε τη θέση της στην κοσμοαντίληψη του προνεοτερικού ανθρώπου (πβ. την προηγούμενη σημείωση). Η γλώσσα, ακόμα κατά τον 16ο αιώνα, όπως σημειώνει ο Φουκώ, 'δεν είναι [δηλ. δεν θεωρείται από τους ανθρώπους ότι είναι, Α.Κ.] ένα αυθαίρετο σύστημα. Είναι κατατεθειμένη στον κόσμο και αποτελεί μέρος του, τόσο διότι τα ίδια τα πράγματα κρύβονται και αποκαλύπτουν το αίνιγμά τους σαν γλώσσα, όσο και γιατί οι λέξεις προτείνονται στους ανθρώπους σαν πράγματα προς αποκρυπτογράφηση' (Foucault 1966: 49-50). Ο μύθος της Βαβέλ για τη μοναδική ιδανική γλώσσα από την οποία 'εξέπεσαν' οι υπόλοιπες (πβ. Χριστιδής 2001: 25-6) εντάσσεται σ' αυτή την αντίληψη: πιστεύεται ότι ο Θεός μιλά στον άνθρωπο μέσα από τη φύση και τα πράγματα εκλαμβάνονται ως σημάδια θεϊκά. 'Τα ονόματα ήταν αποτεθειμένα πάνω σ' αυτό στο οποίο αναφέρονταν, όπως η δύναμη είναι γραμμένη στο σώμα του λιονταριού ...' (Foucault 1966: 52). [Όλα τα 'είναι' και 'ήταν' στα αποσπάσματα του Φουκώ πρέπει να διαβαστούν 'οι άνθρωποι της εποχής εκείνης θεωρούσαν ότι είναι / ήταν']. Για περισσότερη -και πιο σύνθετη- συζήτηση της ιστορίας των νοοτροπιών γύρω από τη γλώσσα, βλ. Καλοκαιρινός 2008, ²2010 (κεφ. 2) και 2011α, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

τιτιβίζω κ.λπ.). Το φαινόμενο αυτό, όμως, αφενός είναι τελείως περιθωριακό και αφετέρου πολύ λιγότερο 'φυσικό' απ' όσο εκ πρώτης όψεως φαίνεται. Γιατί και σ' αυτές τις περιπτώσεις ακόμα, ο ήχος του αντικειμένου αναφοράς μεταγράφεται *συμβατικά* στους ήχους της γλώσσας και συχνά διαφορετικά στις διάφορες γλώσσες: Στα Ελληνικά η γάτα χουρχούριζε (ή γουργούριζε), όμως στα Γαλλικά *le chat ronronnait*. Κυρίως όμως, τα ονοματοποιητικά ρήματα των δύο γλωσσών (*χουρχουρίζω* και *ronronner*) χύνονται στα καλούπια των αντίστοιχων ρηματικών μορφών και σχηματίζονται, όπως όλα τα ρήματα, με γραμματικά προσφύματα (π.χ. -ιζε και -ait) που δεν έχουν τίποτε το ονοματοποιητικό και άλλωστε διαφέρουν πάρα πολύ μεταξύ τους αν και επιτελούν την ίδια γραμματική λειτουργία.

Το ίδιο συμβαίνει με τις περισσότερες λέξεις. *Δέντρο*, *tree*, *arbre*, και *Baum* είναι λέξεις της ελληνικής, της αγγλικής, της γαλλικής και της γερμανικής αντίστοιχα για το ίδιο αντικείμενο αναφοράς. Ανάμεσα σ' αυτό και στον κάθε λεξικό τύπο ανά τις γλώσσες δεν υπάρχει καμιά 'φυσική' σχέση, καμιά σχέση ομοιότητας. Το ίδιο και για το αφηρημένο αριθμητικό 'πράγμα' που δηλώνουν οι λέξεις *τρία* της ελληνικής, *san* της κινεζικής, *kolme* της φινλανδικής και *os* της μάγια γιουκατέκ (βλ. Μπαμπινιώτη 1980: 104-5).

Οι λέξεις, λοιπόν, αναφέρονται στα εκάστοτε αντικείμενά τους *θέσει*. Είναι «αυθαίρετα και κατά συνθήκη σύμβολα» (Φιλιππάκη 1992: 20). Αυθαίρετα, γιατί δεν έχουν αιτιώδη σχέση ή σχέση ομοιότητας με το αντικείμενο αναφοράς τους αλλά το δηλώνουν με μια «ετσιθελική» -και πολύ απελευθερωτική- ενέργεια της ανθρώπινης νόησης. Η 'απόφαση' αυτή αφορά εντέλει μια ολόκληρη γλωσσική κοινότητα η οποία την αποδέχεται *κατά συνθήκη*. Η αναφορά στο με τον τύπο *δέντρο* είναι μια αυθαίρετη συμβατική πράξη ενός συλλογικού γλωσσικού υποκειμένου.¹⁵

¹⁵ Για τη δαρβινική βιολογική επανεξέταση της έννοιας της γλωσσικής σύμβασης, στην οποία αναφερθήκαμε αναλυτικά στις συναντήσεις μας, βλ. Millikan 2005, κεφ. 1. Πβ. παρακάτω (2.2. *Επιστροφή στη φύση*), σ. 36, για την εμφάνιση επικοινωνιακής σύμβασης πέρα από την (ανθρώπινη) γλώσσα.

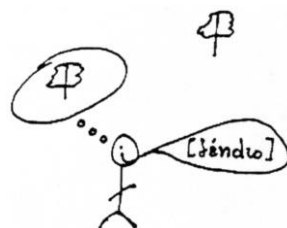
[ΣΧΗΜΑ 1]

Όμως, η σύναψη της λέξης με το πράγμα, με την οποία πορευτήκαμε ως εδώ δεν αποδίδει μια τόσο άμεση σχέση. Γιατί, οι λέξεις δεν είναι ετικέτες των πραγμάτων. Η γλώσσα δεν είναι μια απλή νομενκλατούρα του έξω κόσμου [ΣΧΗΜΑ 1]. Άλλωστε, ο έξω κόσμος και τα πράγματα που τον αποτελούν δεν είναι αναμφισβήτητα και αμετάβλητα εντυπωμένα

για πάντα στην ανθρώπινη γνώση. Κι ακόμα, αν η λέξη *δέντρο* αναφέρεται στο σύνολο των δέντρων του κόσμου (αυτό, πάλι, δεν είναι παρά μια φιλοσοφική υπόθεση) σε τι αναφέρονται οι λέξεις *ελευθερία* ή *ομορφιά* ή *μονόκερως* ή ακόμα το συνδετικό *και* ή η πρόθεση *παρά*; Η απόδοση αναφοράς σε κάθε λέξη είναι προβληματική και οδηγεί σε μια εικόνα του κόσμου ως κατηγοριακού ισόμορφου με τη γλώσσα. Η αντίληψη αυτή είναι υπερβολικά απλουστευτική.

1.3.2. ΕΚΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ

Πέρα από την αναφορά σε πράγματα του κόσμου, οι λέξεις έχουν *σημασίες*. Άλλωστε, και στις περιπτώσεις ακόμα όπου η απόδοση της αναφοράς είναι λιγότερο προβληματική, και σε κάθε περίπτωση, η σχέση της λέξης με την πραγματικότητα διαμεσολαβείται από τη σκέψη. Έτσι, κάθε λεξικός τύπος έχει ένα νοητικό σύστοιχο [ΣΧΗΜΑ 2].

[déndro]: ο ήχος της λέξης
δέντρο

[ΣΧΗΜΑ 2]

Αλλιώς, στη γλωσσολογική ορολογία, κάθε *σημαίνον* έχει ένα *σημαινόμενο*. Το *σημαίνον* είναι ο γλωσσικός τύπος, δηλαδή, σε μια πρώτη

προσέγγιση, η ακολουθία των ήχων και δευτερογενώς η γραπτή μορφή. Το *σημαινόμενο* είναι μια νοητική αναπαράσταση είτε του αντικειμένου αναφοράς είτε πιο αφηρημένα ενός φανταστικού όντος (*χειμάιρα*), μιας ιδέας (*ελευθερία*), μιας ενέργειας (*τρέχω, τρέξιμο*), μιας κατάστασης (*κοιμάμαι, ύπνος*), μιας ιδιότητας (*καλός, καλοσύνη*) ή ακόμα μιας λογικής λειτουργίας (*και*).

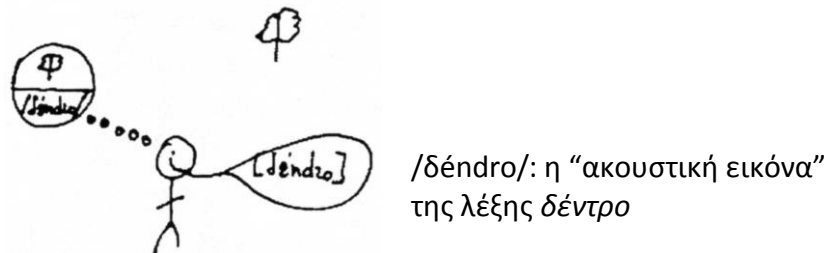
Ο ακριβέστερος ορισμός της νοητικής αναπαράστασης είναι ένα δύσκολο γλωσσοφιλοσοφικό πρόβλημα που δεν θα συζητήσουμε εδώ. Αρκεί προς το παρόν να σημειώσουμε ότι η νοητική αναπαράσταση δεν πρέπει να θεωρηθεί με στενά ψυχολογικούς όρους, αλλά αφαιρώντας κάθε ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό, ως αυτό που είναι κοινό στα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, αυτό που κατέχουν εξίσου και χάρη στο οποίο είναι σε θέση να επικοινωνούν μεταξύ τους.

Σύμφωνα με την κλασική διατύπωση της γλωσσολογικής θεωρίας, σημαίνον και σημαινόμενο δεν έχουν ξεχωριστή ύπαρξη. Κάθε σημαίνον είναι σημαίνον ενός σημαινόμενου και κάθε σημαινόμενο είναι σημαινόμενο ενός σημαίνοντος. Μαζί, σαν τις όψεις ενός φύλλου χαρτιού, συναπαρτίζουν το *σημείο* (βλ. Saussure 1972 [1916]: 97-100, 153-8). Οι λέξεις, λοιπόν, είναι *σημεία*, συνάψεις σημαινόντων και σημαινομένων, αναγκαία διφυείς οντότητες, μισές στο χώρο της έκφρασης και μισές στο χώρο του περιεχομένου.¹⁶ Οι συνάψεις αυτές είναι αυθαίρετες και συμβατικές, καθώς ανάμεσα σε κάθε συγκεκριμένο σημαινόμενο και σημαίνον δεν υπάρχει αιτιακή σχέση ή σχέση ομοιότητας.

Μέχρι εδώ θεωρήσαμε τα σημαινόμενα ως νοητικές αναπαραστάσεις και τα σημαίνοντα ως συνδυασμούς ήχων. Όμως, όπως οι όψεις ενός φύλλου χαρτιού αποτελούνται από το ίδιο υλικό έτσι και οι δύο όψεις των σημείων: Τόσο τα σημαινόμενα όσο και τα σημαίνοντα αποτελούνται από *νοητικό υλικό*. Παρά τα φαινόμενα, το σημαίνον δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια ακολουθία φυσικών ήχων αλλά ως μια *νοητική*

¹⁶ Η άποψη αυτή έχει ως συνέπεια την αποκλειστική σύνδεση της σκέψης με τη γλώσσα. Οδηγεί δηλαδή στην άρνηση ότι υπάρχει σκέψη πέρα από το χώρο των γλωσσικών σημείων. Όπως θα δούμε παρακάτω (παρ. 2.1 και 4.1), αυτή η θεώρηση αμφισβητείται βάσιμα από την πιο σύγχρονη έρευνα στο χώρο των γνωσιακών επιστημών (*cognitive sciences*).

παράσταση (‘ακουστική εικόνα’) που πραγματώνεται σε κάθε παραγωγή και σε κάθε αντίληψη μιας έκφρασης. Έτσι, τα σημεία παρουσιάζονται ως νοητικές οντότητες [ΣΧΗΜΑ 3]. Και οι δυο όψεις τους (σημαίνοντα και σημαινόμενα) ανήκουν στην ανθρώπινη εσωτερικότητα.

[ΣΧΗΜΑ 3]

Στον εξωτερικό κόσμο, από την άλλη πλευρά ανήκουν τόσο τα πράγματα (ορισμένα από τα οποία τουλάχιστον σχετίζονται με κάποιο τρόπο με ορισμένα τουλάχιστον από τα σημαινόμενα, δηλαδή με τις ‘έννοιες’) όσο οι ήχοι (με τους οποίους πραγματώνονται τα σημαίνοντα). Έτσι, η γλώσσα εντοπίζεται στο σύνολό της μέσα στην ανθρώπινη νόηση και όχι μέσα στον εξωτερικό από τον άνθρωπο κόσμο.

Οι νοητικές αναπαραστάσεις και οι ακουστικές εικόνες συναπαρτίζουν τις εσωτερικές οντότητες που ονομάζουμε σημεία και που κατοικούν μέσα στο μυαλό μας. Καθώς όμως τα σημεία και στις δυο όψεις τους δεν είναι εξατομικευμένες οντότητες αλλά συνίστανται σε μια παρακαταθήκη κοινή σε όλους τους φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας, δεν πρέπει να παραβλέπουμε και την κοινωνική τους διάσταση. Τα σημεία έχουν λοιπόν ταυτόχρονα νοητικό και κοινωνικό χαρακτήρα, ανήκουν δηλαδή στη νόηση των ανθρώπων ως μελών της γλωσσικής κοινότητας και υπ’ αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι ανήκουν στη νόηση της γλωσσικής κοινότητας.

Η γλώσσα όμως δεν απαρτίζεται από μεμονωμένα σημεία. Στη χρήση της εμφανίζεται σε διαλόγους και κείμενα που αποτελούνται από προτάσεις. Οι προτάσεις είναι συγκροτήματα σημείων που κατά-

σκευάζονται με συγκεκριμένους τρόπους. Το σύνολο αυτών των κατασκευαστικών τρόπων αποτελεί τη *σύνταξη* μιας γλώσσας.¹⁷ Η γλωσσολογία ενδιαφέρεται τόσο για τις δυνατές ταξινομίες και ομαδοποιήσεις των σημείων (κατά τη σημασία και κατά τη μορφή, σε σημασιολογικά πεδία και γραμματικά παραδείγματα, αντίστοιχα), όσο και για τους δυνατούς συνδυασμούς των σημείων στην κατασκευή των προτάσεων. Το σύνολο των ταξινομιών και των ομαδοποιήσεων συνιστά τις *παραδειγματικές σχέσεις* ανάμεσα στα γλωσσικά στοιχεία. Το σύνολο των δυνατών συνδυασμών τους για την κατασκευή μεγαλύτερων γλωσσικών ενοτήτων, συνιστά τις *συνταγματικές σχέσεις* τους.

Με τον τρόπο αυτό, η γλωσσολογία ασχολείται με τη συνολική λειτουργία της γλώσσας αποβλέποντας στη διερεύνηση της *δομής* της. Αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως ένα πολυεπίπεδο *σύστημα* που διαρθρώνεται και λειτουργεί με συγκεκριμένους κανόνες, και επιχειρεί τον εντοπισμό και την όσο ακριβέστερη θεωρητική διατύπωση αυτών των κανόνων. Το σύστημα αυτό αφορά τη γλωσσική ζωή μιας ανθρώπινης κοινότητας σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Για το λόγο αυτό, η θεωρητική γλωσσολογία επικεντρώνεται κυρίως στη *συγχρονική* έρευνα της γλώσσας αφήνοντας σε δεύτερο πλάνο το ζήτημα της γλωσσικής εξέλιξης που γίνεται αντικείμενο της *διαχρονικής* περιγραφής. Η εξέλιξη αντιμετωπίζεται, κατά την κλασική διατύπωση, ως διαδοχή και αλληλουποκατάσταση συγχρονικών συστημάτων. Γι' αυτό η επιστημονική προτεραιότητα δίνεται στη μελέτη των εκάστοτε συγχρονιών.

Η μελέτη αυτή είναι ευχερέστερη για τις ζωντανές γλώσσες καθώς η προφορική τους παραγωγή είναι η προνομιακότερη, ασύγκριτα πλούσια, πηγή δεδομένων. Από τα δεδομένα αυτά, τα προϊόντα της *ομιλίας* των μελών της γλωσσικής κοινότητας ο γλωσσολόγος θα προσπαθήσει ν' ανασυνθέσει το υποκείμενο σύστημα, που στην τεχνική ορολογία, ονομάζεται *λόγος*. Η ομιλία συνίσταται σε *εκφωνήματα* δηλαδή σε συγκεκριμένες παραγωγές προτάσεων, ενσαρκωμένες σε φυσικούς ήχους.

¹⁷ Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη στη γλωσσολογία, οι τρόποι με τους οποίους οι λέξεις συναρμολογούνται σε προτάσεις είναι διαφορετικοί από τους τρόπους με τους οποίους οι προτάσεις συναρμολογούνται σε κείμενα, και ο όρος *σύνταξη* επιφυλάσσεται μόνο στους πρώτους (βλ. Radford et al. 1999: 279-280).

Οι ίδιες οι προτάσεις ανήκουν στην επικράτεια των σημείων είναι δηλαδή οι νοητικές μήτρες των εκφωνημάτων. Ένα κομμάτι ομιλίας που περιέχει την ακολουθία «Έλα! Έλα!» συνίσταται σε δύο εκφωνήματα που πραγματώνουν την ίδια πρόταση.

Το πρώτο βήμα του γλωσσολόγου είναι να αναχθεί από τα εκφωνήματα στις προτάσεις και αναλύοντάς τις, εντοπίζοντας τα σημεία που τις αποτελούν και, προσδιορίζοντας τις μεταξύ τους σχέσεις, να αποδώσει τον λόγο, δηλαδή το σύστημα, τη δομή της γλώσσας. Ένα επόμενο και πιο φιλόδοξο βήμα είναι να μελετήσει συγκριτικά τα αποτελέσματα των ερευνών διαφόρων γλωσσών αναζητώντας τα κοινά τους στοιχεία, αναδεικνύοντας διαγλωσσικές κανονικότητες, δηλαδή όψεις του συστήματος της γλώσσας *εν γένει*.

Η θεωρητική αυτή έρευνα έχει λάβει σήμερα δυο διαφορετικές κατευθύνσεις που βασίζονται σε διαφορετικές προϋποθέσεις: Μια σχολή (οι λεγόμενοι 'λειτουργιστές') υποστηρίζει ότι η δομή της ανθρώπινης γλώσσας δεν διαφέρει ουσιωδώς από τη δομή της υπόλοιπης ανθρώπινης νόησης και ότι αντικατοπτρίζει τις ανάγκες της επικοινωνίας και της νοητικής διαχείρισης του κόσμου από τον άνθρωπο. Μια άλλη σχολή (οι λεγόμενοι 'φορμαλιστές') υποστηρίζει ότι η δομή της ανθρώπινης γλώσσας ορίζεται από ένα διακριτό νοητικό υποσύστημα που λειτουργεί με βάση τις δικές του ιδιαίτερες αρχές, που είναι αποτελεσματικές χάρη στη μαθηματική τους απλότητα.¹⁸ Παραπέρα οι φορμαλιστές επιδιώκουν να φωτίσουν το βαθύτερο νοητικό υπόβαθρο στο οποίο ίσως όλες οι γλώσσες στηρίζονται, το υπόβαθρο της *γλώσσας εν γένει*. Υποθέτοντας (βλ. Chomsky 1986) ότι ο άνθρωπος έχει μια έμφυτη *γλωσσική ικανότητα*, επιχειρούν να φωτίσουν τις συστηματικές πλευρές της, αυτές που αποδίδουν σε όλες τις γλώσσες, πέρα από την επιφανειακή τους ποικιλότητα, κάποια κοινά, *καθολικά*, χαρακτηριστικά.

Με όσα είπαμε ως εδώ, η απάντηση της σύγχρονης θεωρητικής γλωσσολογίας στο αρχαίο ερώτημα του *φύσει ή θέσει* παρουσιάζεται ως

¹⁸ Για τη διαμάχη μεταξύ λειτουργισμού και φορμαλισμού, βλ. Newmeyer 1998. Για τη θεωρία της 'υποσυστηματικότητας της νόησης', βλ. Fodor 1983.

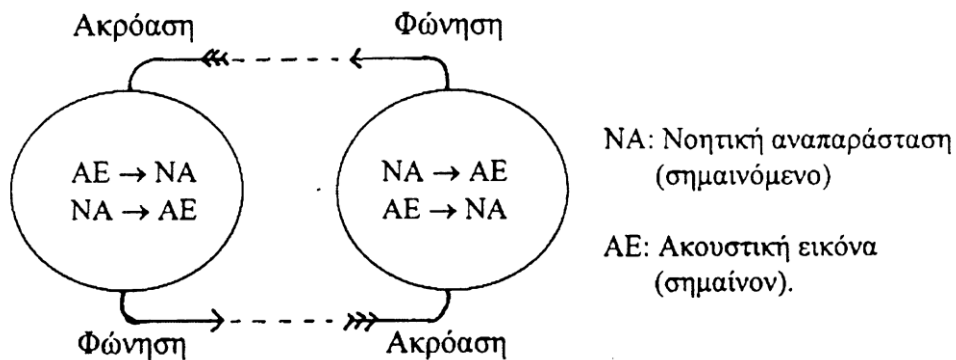
εξής: Οι λέξεις δεν έχουν φυσική σχέση με τα πράγματα. Και στην εσωτερική σημειακή τους συγκρότηση ακόμα είναι αυθαίρετες και συμβατικές συνάψεις σημαινόντων και σημαινομένων. Θέσει λογαριάζονται και πολλά χαρακτηριστικά των συντακτικών δομών των διαφόρων γλωσσών. Ωστόσο κάποια από τα χαρακτηριστικά των γλωσσών του κόσμου και ιδιαίτερα ένας κρυμμένος κάτω από μια επιφάνεια μεγάλης ποικιλότητας συντακτικός σκελετός φαίνεται ότι ανήκουν από κοινού σε όλες τις γλώσσες. Ανήκουν δηλαδή στη γλώσσα *εν γένει*. Αυτός ο κοινός πυρήνας μάλλον ανήκει στην ανθρώπινη φύση παρά οφείλεται στην κοινωνική εξέλιξη, καθώς τον μοιράζονται γλώσσες που μιλιούνται από πολύ διαφορετικές μεταξύ τους κοινωνίες. Από την άποψη αυτή ο πυρήνας του γλωσσικού συστήματος ανήκει στη *έμφυτη* γλωσσική ικανότητα του ανθρώπου.¹⁹ Η ιδιαίτερη υφή αυτής της ικανότητας, και ιδιαίτερα η σχέση της με τις υπόλοιπες ικανότητες της ανθρώπινης νόησης είναι ένα από τα πιο 'θερμά' αντικείμενα του σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου.

¹⁹ Παρακάτω (παρ. 3.2) θα αναφερθούμε στο ζήτημα της έμφυτης γνώσης και της μάθησης της γλώσσας.

2. ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΠΙΘΗΚΟΙ

2.1. ΕΝΑ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ένα απλό σχήμα της γλωσσικής ανταλλαγής στην οποία ξετυλίγεται η λειτουργία της γλώσσας είναι το ακόλουθο:

[ΣΧΗΜΑ 1]

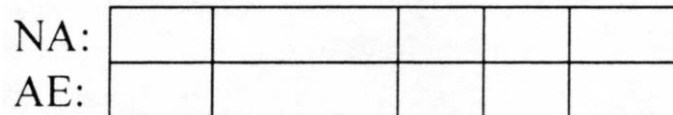
Το σχήμα αυτό (με μικρές διαφορές) ανήκει στον ιδρυτή της σύγχρονης γλωσσολογίας Ελβετό Ferdinand de Saussure (1972 [1916]: 28). Απεικονίζει τη γλωσσική ανταλλαγή μεταξύ δύο ομιλητών ως εξής: Η σκέψη του πρώτου ομιλητή μορφοποιείται μέσα στο μυαλό του σε σημεία, δηλαδή σε συνάψεις σημαιομένων (νοητικών αναπαραστάσεων) και σημαινόντων (ακουστικών εικόνων). Η επιλογή μιας νοητικής αναπαράστασης ('έννοιας') μέσα στο μυαλό του ομιλητή πυροδοτεί την επιλογή της αντίστοιχης ακουστικής εικόνας. Η ακουστική εικόνα

αποστέλλεται στα όργανα της φώνησης και εκφωνείται, αποκτά φυσική υπόσταση στον έξω κόσμο. Το εκφώνημα εκπέμπεται ως ήχος και ταξιδεύει στον αέρα με τη μορφή ηχητικών κυμάτων (η διακεκομμένη γραμμή του σχήματος). Στο τέλος του ταξιδιού το εκφώνημα παραλαμβάνεται από τα όργανα της ακρόασης του δεύτερου ομιλητή και διοχετεύεται στο μυαλό του όπου μορφοποιείται ως ακουστική εικόνα που συνάπτεται με την αντίστοιχή της νοητική αναπαράσταση. Τα σημεία με τα οποία ξεκίνησε η επικοινωνία από το μυαλό του πρώτου ομιλητή πρέπει να είναι όμοια με αυτές που ενεργοποιούνται στο μυαλό του δεύτερου αν δεν έγινε κάποιο λάθος άρθρωσης, αν το φυσικό κανάλι δεν είχε ιδιαίτερο θόρυβο, αν ο μηχανισμός της ακρόασης λειτούργησε σωστά. Τα λάθη, ο θόρυβος και οι δυσλειτουργίες διορθώνονται ως ένα βαθμό από τον μηχανισμό της κατανόησης, στο μέτρο που η διαστρέβλωση των συγκροτημάτων σημείων δεν παραπέμπει σε διαφορετικά μηνύματα, οδηγώντας στην παρανόηση. Ο δεύτερος ομιλητής μπορεί κατά βούληση να συνεχίσει την επικοινωνία, επαναλαμβάνοντας τη διαδικασία προς την αντίστροφη κατεύθυνση. Πομπός και δέκτης είναι εν γένει συμμετρικοί στη γλωσσική επικοινωνία.

Το σχήμα αυτό μας βοηθάει να σχηματίσουμε μια πρώτη εικόνα για τη γλωσσική επικοινωνία. Όμως, θα πρέπει να ξέρουμε ότι υποφέρει από ορισμένες ατέλειες και απλουστεύσεις. Η κύρια ατέλεια είναι ότι παρουσιάζει τη σκέψη ως απόλυτα συνυφασμένη με τη γλώσσα. Οι 'νοητικές αναπαραστάσεις' εμφανίζονται εγκλωβισμένες στα γλωσσικά σημεία, δέσμιες των 'ακουστικών εικόνων' με τις οποίες ο Saussure θεωρεί ότι τα συναποτελούν. Η κύρια απλούστευση (που σχετίζεται με την κύρια ατέλεια) είναι ότι τα σύμβολα NA και AE παραπέμπουν αδιακρίτως σε μεμονωμένα σημεία και σε αλυσίδες σημείων. Όμως, οι άνθρωποι δεν επικοινωνούν με μεμονωμένα σημεία αλλά με συγκροτήματα σημείων (δηλαδή με προτάσεις που παράγονται ως εκφωνήματα). Για παράδειγμα, δεν υπάρχει γλωσσική ανταλλαγή που να περιλαμβάνει μόνο το σημείο 'άλογο' (χωρίς να εννοείται τίποτε άλλο). Αντίθετα, κοινοί υποψήφιοι μιας γλωσσικής ανταλλαγής είναι *Το άλογο βόσκει στο λιβάδι, Η λαίδη*

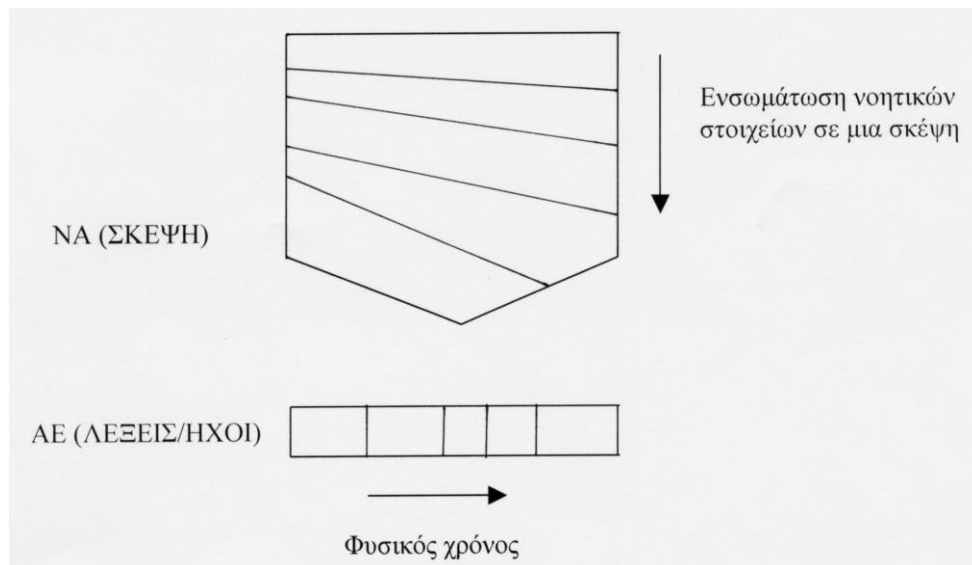
εμφανίστηκε γυμνή πάνω σ' ένα άσπρο άλογο, Άκουσα ότι το άλογο που ίππευε η λαίδη ήταν αραβικό, Το άλογο για το οποίο μου μίλησες δεν υπάρχει κ.ο.κ.

Πώς όμως να αναπαραστήσουμε τις αλυσίδες των σημείων; Μια απλή λύση θα ήταν η ακόλουθη:

[ΣΧΗΜΑ 2]

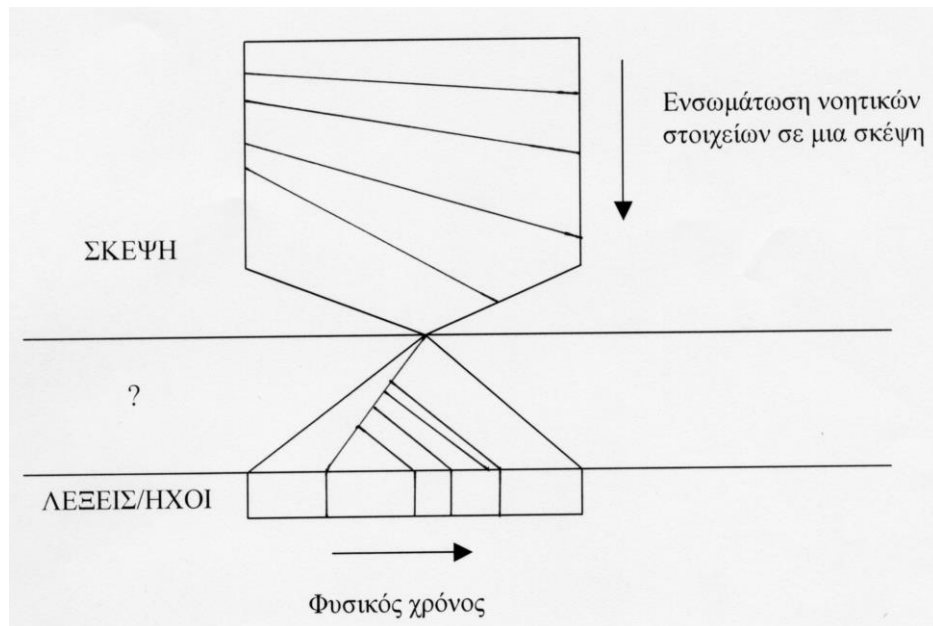
Προφανώς, η λύση αυτή υποφέρει από την κύρια ατέλεια που αναφέραμε παραπάνω: Εμφανίζει την αλυσίδα των νοητικών αναπαραστάσεων ως *ισόμορφη* με την αλυσίδα των ακουστικών εικόνων. Αυτό προϋποθέτει ότι οι δυο αλυσίδες ξετυλίγονται μ' έναν όμοιο τρόπο μέσα στο χρόνο. Αν όμως το σκεφτούμε καλύτερα, η προϋπόθεση αυτή ίσως να μη στέκει καθόλου: Ενώ είναι προφανές ότι οι ακουστικές εικόνες ξετυλίγονται μέσα στο χρόνο, λόγω της φύσης του κύριου μέσου μετάδοσης της γλώσσας, δηλαδή του ήχου, και συνεπώς *εμφανίζονται ως* αλυσίδες, τα συστατικά των προτάσεων που γίνονται αντικείμενα πεποιθήσεων, αποριών ή άλλων διανοητικών στάσεων μέσα στη σκέψη μας δεν χρειάζονται αυτή τη σειριακότητα και ίσως δεν μπορούν καν να νοηθούν με αυτή. Για παράδειγμα, ενώ είναι προφανές ότι στην πρόταση *Το άλογο βόσκει στο λιβάδι* η λέξη *το* εμφανίζεται πριν από τη λέξη *άλογο* και ότι το σύνταγμα *το άλογο* εμφανίζεται πριν από το σύνταγμα *βόσκει στο λιβάδι*, δεν είναι καθόλου προφανές ότι η σκέψη, το αντικείμενο μιας πεποίθησης, έχει μια παρόμοια γραμμικότητα, ώστε μια σκέψη που αντιστοιχεί στο *το* να μας εμφανίζεται πριν από μια σκέψη που αντιστοιχεί στο *άλογο* κ.ο.κ. Αντίθετα, το περιεχόμενο μιας σκέψης είναι μάλλον μια άχρονη οντότητα, τα συστατικά της οποίας, όταν ενεργοποιείται, συνυπάρχουν ταυτόχρονα σε μια (ακόμα ανεξιχνίαστη) δομή. Αν αυτή η ιδέα είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα, τότε το σχήμα μας θα μπορούσε να τροποποιηθεί ως εξής:

[ΣΧΗΜΑ 3]

Αν τα πράγματα έχουν κάπως έτσι, η αναπαράσταση των εννοιών απέχει πολύ από την αναπαράσταση των ακουστικών εικόνων. Τι είναι αυτό που τα διαμεσολαβεί και καλύπτει τη μεταξύ τους απόσταση; *Μα, αυτό ακριβώς κάνει η γλώσσα.* Η γλώσσα διαμεσολαβεί τη σκέψη και τον ήχο, δηλαδή δύο οντότητες με πολύ διαφορετική φύση. Για να επιτύχει αυτή την απίστευτη διαμεσολάβηση, η γλώσσα θα πρέπει με κάποιο τρόπο να συνδυάζει το άχρονο με το χρονικό (βλ. Jackendoff 1994: 68, και αναλυτικότερα Hurford 2002).²⁰ Ίσως δηλαδή ο μηχανισμός που παίρνει σκέψεις και δίνει ήχους, και που δέχεται ήχους και τους μετατρέπει σε σκέψεις, να έχει μια μεταιχμιακή δομή όπως η ακόλουθη:

²⁰ Για την ακρίβεια, πρόκειται για την έκφραση άχρονων οντοτήτων που είναι τα περιεχόμενα της σκέψης με τις χρονικές ακολουθίες που είναι τα εκφωνήματα. Όταν σκεφτόμαστε, οι άχρονες οντότητες που είναι τα συστατικά της κάθε σκέψης μας που αντιστοιχεί σε μια πρόταση, γίνονται ταυτόχρονα ενεργές μέσα στο μυαλό μας. Όμως, η έκφραση απαιτεί μια σειριακή χρονικότητα, ένα ξετύλιγμα στο χρόνο.

[ΣΧΗΜΑ 4]

Αυτή είναι μια ιεραρχημένη δομή, όπου σειριακές οντότητες του τελευταίου επιπέδου ανάγονται σε και συνεχονται από μη σειριακές οντότητες σε ανώτερα επίπεδα. Όπως θα δούμε παρακάτω (παρ. 3.1.3), με μια τέτοια εικόνα μπορούμε να φανταστούμε τον πυρήνα της γλώσσας, αυτόν που δεν εμφανιζόταν καθόλου στο αρχικό ΣΧΗΜΑ 2, δηλαδή τη *σύνταξη*.²¹

2.2. ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΦΥΣΗ

Οι άνθρωποι δεν είναι ασφαλώς οι μόνοι ζωντανοί οργανισμοί που επικοινωνούν μεταξύ τους. Αντίθετα, η επικοινωνία, με την πιο ευρεία έννοια, είναι χαρακτηριστικό των περισσότερων (ίσως, όλων των) εμβίων, και πάντως η μετάδοση πληροφορίας είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της ζωής. Μια επισκόπηση των όρων επικοινωνίας στη φύση μπορεί να

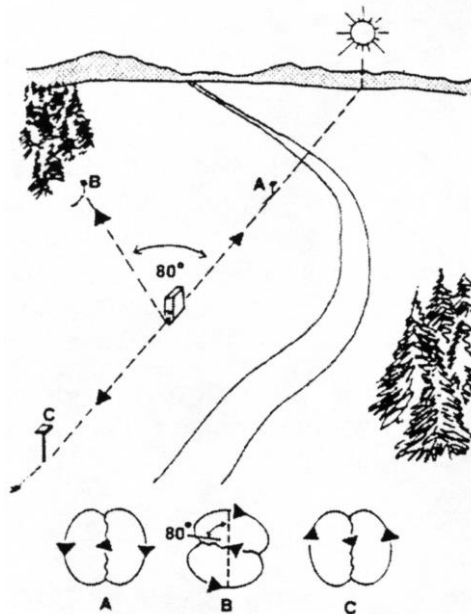
²¹ Βλ. μια πιο διεξοδική συζήτηση, ξανά με το παράδειγμα *Το άλογο βόσκει στο λιβάδι*, στο 'Παράρτημα' του παρόντος φυλλαδίου (σελ. 71-73).

βοηθήσει στην αντιδιαστολή των χαρακτηριστικών εκείνων της ανθρώπινης επικοινωνίας που είναι αποκλειστικά γλωσσικά, στον εντοπισμό δηλαδή των χαρακτηριστικών που είναι *ίδια* (ιδιαίτερα) στη γλώσσα μεταξύ των φυσικών επικοινωνιακών συστημάτων. Η διερεύνηση αυτή, που θα επιχειρήσουμε πολύ συνοπτικά, προτείνει απάντηση και στο ερώτημα αν η γλώσσα είναι αποκλειστικά ανθρώπινη, αν δηλαδή υπάρχουν επιστημονικοί λόγοι να επιφυλάσσουμε τον όρο 'γλώσσα' μόνο στο ανθρώπινο επικοινωνιακό σύστημα.

Θα ξεκινήσουμε την επισκόπηση των φυσικών επικοινωνιακών συστημάτων από τα πιο απομακρυσμένα από τον άνθρωπο είδη και θα καταλήξουμε στα πιο συγγενικά του ανθρωποειδή.

ΜΕΛΙΣΣΕΣ

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα επικοινωνίας στη φύση είναι αυτό των μελισσών. Όπως παρατηρήθηκε συστηματικά ήδη από τη δεκαετία του 1960, οι μέλισσες μεταδίδουν σε άλλες μέλισσες στην ίδια κυψέλη πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη τροφής στην περιοχή. Η μετάδοση της πληροφορίας γίνεται με το λεγόμενο 'χορό των μελισσών' που, όπως έδειξε η έρευνα, κωδικοποιεί με ακρίβεια συγκεκριμένες παραμέτρους πληροφορίας.

Έχοντας ανακαλύψει μια πηγή τροφής, η μέλισσα επιστρέφει στην κυψέλη και, πάνω στα κάθετα τοιχώματά της, μπροστά στις υπόλοιπες μέλισσες, εκτελεί το 'χορό' της (Αυτά συμβαίνουν 'μέσα στο σκοτάδι της κυψέλης' (Nöth 1990: 151a). Η διαδικασία της επικοινωνίας των μελισσών δεν είναι οπτική αλλά οσφρητική και ακτική). 'Χορεύοντας' η μέλισσα διαγράφει δύο εφαπτόμενα

ημικύκλια. Στο κοινό τους ευθύγραμμο τμήμα πορεύεται κουνώντας την

ουρά της με ένταση ανάλογη με την ποσότητα της τροφής που ανακάλυψε. Ο χρόνος που καταναλώνει η μέλισσα στο τμήμα αυτό είναι ανάλογος με την απόσταση της πηγής τροφής από την κυψέλη και η γωνία που σχηματίζει η κατεύθυνση του ευθύγραμμου τμήματος με τον κατακόρυφο άξονα είναι η γωνία που ορίζεται από τη θέση του ήλιου, τη θέση της κυψέλης (κορυφή της γωνίας) και τη θέση της πηγής τροφής. Ο 'χορός' απεικονίζεται, με τρία παραδείγματα διαφορετικών θέσεων τροφής, στο ακόλουθο σχέδιο (Akmajian et al. 1984: 17, πβ. Hauser 1996: 499).

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο 'χορός των μελισσών' παραλλάσσει κατά τόπους. Οι μέλισσες διαφορετικών περιοχών επικοινωνούν μεταξύ τους με διαφορετικές 'διαλέκτους'. (Παραπάνω, περιγράψαμε το χορό της αυστριακής μέλισσας). Οι 'διάλεκτοι' αυτές είναι αμοιβαία ακατανόητες. Όπως έδειξαν τα πειράματα, μια αυστριακή μέλισσα δεν μπορεί να συνεννοηθεί επαρκώς με μια ιταλική μέλισσα στην ίδια κυψέλη. Επίσης, μέλισσες-βρέφη μιας ποικιλίας που μεγαλώνουν σε ξένη κυψέλη θα εκτελέσουν τον 'χορό' της καταγωγής τους και όχι αυτό των μελισσών που τις φιλοξενούν. Αυτό δείχνει ότι ο 'χορός' των μελισσών είναι έμφυτος, δηλαδή οφείλεται σε βιολογικό προγραμματισμό. Όμως, για την τελειοποίησή του υπάρχει ένα, μικρό έστω, ποσοστό μάθησης: Οι μικρές μέλισσες είναι στην αρχή κάπως αδέξιες και μεταδίδουν λιγότερο ακριβείς πληροφορίες· μαθαίνουν ό,τι τους λείπει στην επαφή τους με τις μεγαλύτερες.

ΠΟΥΛΙΑ

Τα πουλιά επικοινωνούν κελαηδώντας και κρώζοντας. Οι φυσιοδίφες διακρίνουν στις κραυγές των διαφόρων ειδών πουλιών τα σήματα προσανατολισμού κατά την πτήση σε σμήνη και τα σήματα κινδύνου. Τα σήματα κινδύνου με τη σειρά τους διακρίνονται σε κραυγές επίγειου κινδύνου (π.χ. για φίδι ή σαρκοβόρο ζώο) και κραυγές εναέριου κινδύνου (π.χ. για αρπακτικό πουλί). Τα ηχητικά χαρακτηριστικά των πρώτων (απότομη έναρξη και λήξη, πλούσιες συχνότητες) είναι τέτοια ώστε τα άλλα πουλιά να μπορούν να εντοπίσουν την πηγή τους. Με τις δεύτερες, συμβαίνει το αντίθετο. Οι διαφορές αυτές έχουν ζωτική, κυριολεκτικά,

σημασία. Με την κραυγή επίγειου κινδύνου ένα πουλί μπορεί να επισημάνει στα υπόλοιπα έναν άπτερο διώκτη πετώντας από πάνω του. Με την κραυγή εναέριου κινδύνου το πουλί που κάθεται σ' ένα δέντρο, χωρίς να κινδυνεύει να εντοπισθεί ηχητικά από τον ιπτάμενο διώκτη απέναντι στον οποίο δε έχει - σε αντίθεση με τον επίγειο διώκτη - το πλεονέκτημα της πτήσης, τραβάει την προσοχή των υπόλοιπων καθισμένων πουλιών προς τον ουρανό, όπου κοιτάζοντας θα εντοπίσουν το διώκτη τους χωρίς δυσκολία (βλ. Hauser 1996: 53-4).

Το κελάηδισμα είναι πλεονέκτημα των αρσενικών πουλιών. Το χρησιμοποιούν για να προσελκύσουν ερωτικούς συντρόφους και για να δηλώνουν την κτήση μιας περιοχής. Με την ανταλλαγή κεληδισμάτων μπορούν να γίνουν αμοιβαίες οριοθετήσεις και να αποφευχθούν οι συμπλοκές για τη διεκδίκηση μιας κατειλημμένης περιοχής.

ΔΕΛΦΙΝΙΑ

Είναι διαδεδομένη η πεποίθηση ότι τα δελφίνια κουβεντιάζουν μεταξύ τους σχεδόν σαν άνθρωποι. Όμως, οι επιστημονικές παρατηρήσεις δεν επιβεβαιώνουν αυτή τη φήμη. Είναι βέβαιο ότι τα δελφίνια εκπέμπουν κραυγές προσανατολισμού καθώς και σήματα κινδύνου. Φαίνεται επίσης ότι κάποιοι ήχοι τους σχετίζονται με συναισθήματα. Τίποτε περισσότερο, που να τα ξεχωρίζει από το υπόλοιπο (μη ανθρώπινο) ζωικό βασίλειο. Είναι αξιοσημείωτη η αναντιστοιχία ανάμεσα στη διάρθρωση του επικοινωνιακού συστήματος των δελφινιών και στην ευφυΐα τους που, όπως φαίνεται από τη συμπεριφορά τους γενικά και ειδικότερα απέναντι στον άνθρωπο, είναι πράγματι υψηλή.

[Παράβαλε την παρατήρηση αυτή με τη συζήτηση για τη σχέση σκέψης και γλώσσας στην παράγραφο 2.1., παραπάνω, και στην παράγραφο 4.1., παρακάτω.]

ΑΝΘΡΩΠΟΕΙΔΗ

Οι μικροί και μεγάλοι πίθηκοι, μαϊμούδες, χιμπαντζήδες και γορίλες είναι απολήξεις του γενεαλογικού δέντρου των ανθρωποειδών που περιλαμβάνει και τους ανθρώπους. Όλοι τους έχουν ένα κοινό πολύ μακρινό πρόγονο (και συνεπώς είναι λάθος ότι 'ο άνθρωπος κατάγεται από τον πίθηκο').

Τα επικοινωνιακά συστήματα των ανθρωποειδών (εξαιρώντας τον άνθρωπο) διαφέρουν από τα επικοινωνιακά συστήματα του υπόλοιπου ζωικού βασιλείου ποσοτικά, δηλαδή ως προς τον αριθμό των σημάτων που περιέχουν, αλλά όχι ποιοτικά, δηλαδή ως προς τη βασική τους διάρθρωση. Η επικοινωνία τους εντάσσεται στο πλαίσιο μιας αρκετά πολύπλοκης κοινωνικής οργάνωσης σε ομάδες ιεραρχημένες κατά την ισχύ και την ηλικία και με διάκριση ρόλων κατά φύλα. Οι ανταλλαγές μηνυμάτων συνθέτουν τους ήχους (κραυγές, γρυλίσματα) με στάσεις του σώματος, χειρονομίες, βλέμματα και μορφασμούς. Σε γενικές γραμμές, όμως, τα μηνύματα αυτά δε διαφέρουν ποιοτικά απ' όσα ανταλλάσσονται στο υπόλοιπο (μη ανθρώπινο) ζωικό βασίλειο. Πέρα από τις κραυγές που επισημαίνουν διάφορους κινδύνους (προκαλώντας στα μέλη της κοινότητας τις κατάλληλες κάθε φορά αντιδράσεις), παράγουν κραυγές και γρυλίσματα απειλών, έκπληξης, ικανοποίησης κ.ά.

Μερική εξαίρεση στον κανόνα της ποιοτικής μη-διαφοροποίησης αποτελούν ίσως οι μικροί αφρικανικοί κερκοπίθηκοι (βλ. O'Grady et al. 1997: 606). Σύμφωνα με ορισμένους παρατηρητές, τα ηχητικά χαρακτηριστικά των κραυγών τους για την προειδοποίηση ενάντια σε διάφορους κινδύνους δεν ορίζονται από τη βιολογική προσαρμογή με τον ίδιο τρόπο, όπως αυτά των υπόλοιπων ζώων. Δηλαδή, δεν υπάρχει αιτιώδης σχέση ανάμεσα στον ήχο και στο μήνυμα, αντίθετα με τις κραυγές εκείνες που είναι ηχητικά δομημένες ώστε να οδηγήσουν στην επισήμανση ή στην απόκρυψη του πομπού, πράγμα που αποτελεί μέρος του μηνύματος. Υπ' αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι οι κερκοπίθηκοι χρησιμοποιούν αυθαίρετα *σημεία*, καθώς μάλιστα είναι δυνατό οι κραυγές αυτές να αναπαραχθούν από μέλη της κοινότητας που

δεν έχουν οπτική επαφή με τον κίνδυνο, για τα οποία δηλαδή το αντικείμενο αναφοράς είναι απόν από το άμεσο αισθητηριακό τους πεδίο.

Εφόσον έτσι έχουν τα πράγματα, μπορούμε να δεχτούμε ότι η φύση έχει δώσει στους κερκοπιθήκους τη δυνατότητα να κάνουν στοιχειωδώς κάτι που οι άνθρωποι κάνουν πολύ πιο μαζικά και πιο σύνθετα, όπως θα δούμε και παρακάτω· δηλαδή, τους απαλλάσσει από την ανάγκη μιας αιτιώδους σχέσης ανάμεσα σε αυτό που σημαίνει και σε αυτό που σημαίνεται. Η σύμβαση, στην πηγή της, είναι κι αυτή μια φυσική δυνατότητα: Να συνδέεις μια μορφή ήχου με μια μορφή έννοιας, όπως το κάνουν όλοι οι όμοιοί σου στο ζωικό είδος όπου ανήκεις· η αρχική επιλογή, ανάμεσα σε λύσεις που δεν έχουν κανέναν ειδικό πλεονέκτημα η μία έναντι της άλλης, μπορεί να γίνει στην τύχη. Η επιλογή αυτή, όμως, είναι επίσης προσαρμοστική από μια βιολογική σκοπιά: συμβάλλει στην επιβίωση μέσα από την εναρμόνιση των συμπεριφορών.²²

Οι συμπεριφορές αυτές, ιδιαίτερα όμως η ίδια η πολύπλοκη κοινωνική συμπεριφορά των πιθήκων, αποτελούν ένδειξη αρκετά προηγμένης νοητικής λειτουργίας. Το ερώτημα που τίθεται, και στο οποίο θα προτείνουμε απάντηση λίγο παρακάτω είναι αν τα χαρακτηριστικά αυτά αρκούν για να χαρακτηριστεί το επικοινωνιακό σύστημά τους ως γλώσσα.

2.3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΤΗ ΒΙΚΥ

Ένας έμμεσος αλλά δραστικός τρόπος να δοθεί απάντηση στο παραπάνω ερώτημα είναι η εκπαίδευση των πιθήκων στην ανθρώπινη γλώσσα.²³ Αν οι πίθηκοι έχουν επικοινωνιακές δυνατότητες ανάλογες με αυτές των ανθρώπων που εκφράζονται κατ' εξοχήν με τη γλώσσα, τότε θα πρέπει να μπορούν να μάθουν να μιλούν με τους ανθρώπους στη γλώσσα των τελευταίων.

²² Πβ. παραπάνω (1.3.1. *Οι λέξεις και τα πράγματα*), σ. 19.

²³ Για μια συνοπτική παρουσίαση του ζητήματος, βλ. επίσης Yule ³2006: 13-16· για εκτενέστερη και πιο ενήμερη επισκόπηση, βλ. Fitch 2010, κεφ. 4, Tomasello 2008.

Το πρώτο πείραμα ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του '40. Το ζεύγος Hayes υιοθέτησε τη χιμπαντζίνα Βίκυ που μεγάλωσε μαζί με το συνομήλικό της γιο τους. Στη Βίκυ επιβλήθηκε ανθρώπινη συμπεριφορά. Οι εκπαιδευτές της προσπάθησαν να την κάνουν να μιλήσει διαμορφώνοντας με τα χέρια κάθε φορά τα χείλη και το στόμα της. Μετά από τέσσερα χρόνια, και ενώ ο μικρός Hayes μιλούσε όπως κάθε τετράχρονο παιδί (βλ. παρακάτω, παρ. 3.2), η Βίκυ πρόφερε, με δυσκολία, τρεις ή τέσσερις λέξεις ('cup', 'mama', 'para', και ίσως 'up').

Η αποτυχία του πειράματος αυτού αποδόθηκε σ' ένα προφανή λόγο: Ο φυσιολογικός εξοπλισμός των χιμπατζήδων που αντιστοιχεί στα φωνητικά όργανα των ανθρώπων δεν είναι προορισμένος για την ανθρώπινη ομιλία. Το ανθρώπινο σώμα είναι προικισμένο με όργανα που εκτός από άλλες λειτουργίες (αναπνοή, λήψη και επεξεργασία τροφής) μπορούν να εκτελούν την πολυσύνθετη άσκηση της προφοράς, για την οποία θα μιλήσουμε στο κεφάλαιο της φωνητικής. Για να αντεπεξέλθουν συγχρονισμένα στα λεπτά καθήκοντα της γλωσσικής εκφοράς τα όργανα αυτά υποστηρίζονται από μια πυκνή νευρική καλωδίωση που τα συνδέει με τον εγκέφαλο. Αυτός ο νευροφυσιολογικός εξοπλισμός λείπει από τους χιμπατζήδες.

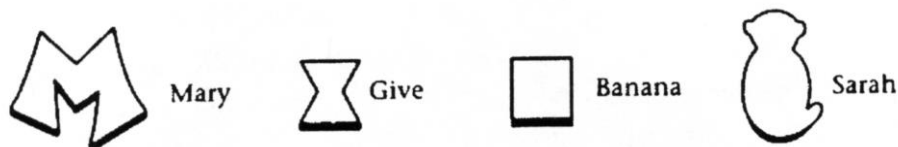
Ήταν επόμενο να αναληφθεί μια νέα προσπάθεια που θα αξιοποιούσε την έμφυτη τάση των χιμπατζήδων να χειρονομούν. Οι Gardner ανέλαβαν να διδάξουν στη Washoe, μια αιχμάλωτη χιμπαντζίνα, την Αμερικανική Γλώσσα Νευμάτων που χρησιμοποιείται από κωφάλαους. Οι γλώσσες των κωφάλαων έχουν τη δομή των προφορικών γλωσσών. Δεν είναι παντομίμες. Τα σημεία τους είναι συμβατικά και συναρθρώνονται συντακτικά με κανόνες ανάλογους με αυτούς των φυσικών (προφορικών) γλωσσών.²⁴ Η εκπαίδευση της Washoe κράτησε δέκα χρόνια. Στη διάρκειά της η Washoe έμαθε, σύμφωνα με τους εκπαιδευτές της 160 νεύματα, αριθμό που ανεξάρτητοι παρατηρητές μειώνουν στο μισό περίπου. Μπορούσε να συνδυάζει ορισμένα απ' αυτά

²⁴ Υπάρχει μια εκτενής σύγχρονη βιβλιογραφία για τις νευματικές (ή, 'νοηματικές') γλώσσες, και ιδιαίτερα για την Αμερικανική Γλώσσα Νευμάτων. Για μια εισαγωγή, βλ. Jackendoff 1994, κεφ. 7, Crain & Lillo-Martin 1999, κεφ. 4.

σε ζεύγη ('hurry open', 'more sweet', ...) χωρίς απόλυτη σειρά και κάποτε σε τριάδες, σχηματίζοντας στοιχειώδεις προτάσεις ('Roger Washoe tickle'). Η Washoe κατέληξε σ' ένα προστατευόμενο φυσικό πάρκο χωρίς να προοδεύσει περισσότερο.

Ανάλογες ήταν οι επιδόσεις της Lana, που εκπαιδεύτηκε να χειρίζεται ηλεκτρονικό υπολογιστή. Ο H.Terrace κατέληξε να παραδεχθεί ότι ο μαθητής του Nim Chimpsky σημείωσε ακόμα καλύτερα αποτελέσματα. Τα πενήντα γενικής χρήσης σημεία του εμφανίζονταν επαναληπτικά σε σωρούς μάλλον παρά σε ακολουθίες: Give Orange Me Give Eat Orange Me Eat Orange Give Me Eat Orange Give Me You (βλ. Pinker 1994: 339-40).

Το καλύτερα ίσως σχεδιασμένο πείραμα έγινε με τη χιμπατζίνα Sarah που εκπαιδεύτηκε να συναρμολογεί μικρές πλαστικές πινακίδες, επιτυγχάνοντας να συνθέτει προτάσεις όπως η ακόλουθη (βλ. Premack & Premack 1983, κεφ.1, O'Grady et al. 1997: 611).

Η Sarah προχώρησε περισσότερο αποδεικνύοντας ότι μπορούσε να κατανοήσει και να χειρισθεί συμβολικά (δηλαδή, μέσω συμβόλων) μερικές αφηρημένες έννοιες, καθώς και λογικές και μαθηματικές σχέσεις.

Σε γενικές γραμμές όμως, τα πειράματα αυτά δεν ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες των εμπνευστών τους ως προς τη γλωσσική ικανότητα των ανθρωποειδών. Οι πίθηκοι που τα υπέστησαν κατέκτησαν ένα αριθμό σημάτων πολύ μικρό, ελάχιστο σε σύγκριση με τον αριθμό των λεξημάτων που κατέχει ένας μέσος άνθρωπος (περί τα 50.000). Αλλά και αυτών των σημάτων επιτύγχαναν πολύ περιορισμένους και ασταθείς συνδυασμούς που όλοι τους είχαν σχέση με άμεσες ανάγκες και με αντικείμενα που γίνονταν πιεστικά παρόντα στα πειράματα (ακόμα και όταν τα σύμβολα

περιείχαν μια σχετική αφαίρεση, όπως στην περίπτωση της Sarah). Οι περισσότεροι συνδυασμοί σημείων ήταν απαντήσεις που θα μπορούσαν να ερμηνευθούν με όρους ερεθίσματος-απόκρισης, καθώς η σωστή απάντηση ανταμείβονταν και οι πίθηκοι, που έχουν αξιοσημείωτη γενική ευφυΐα για την εκτέλεση πρακτικών έργων, προσαρμόζονταν στις απαντήσεις των εκπαιδευτών τους για να δώσουν μια επωφελή για τους ίδιους έκβαση στο πείραμα.

Οι εκπαιδευτές της Sarah τονίζουν ότι οι σειρές των πλαστικών πινακίδων που σχημάτιζε δεν πρέπει να θεωρηθούν ως προτάσεις αλλά ως 'κατασκευές'. «Η κατασκευή δεν έχει εσωτερική οργάνωση. Τα μέρη της δεν ορίζονται το ένα σε σχέση με το άλλο. Δανείζεται την οργάνωσή της από τον ίδιο τον [εξωτερικό] κόσμο» (Premack & Premack 1983: 118). Με άλλα λόγια, η Sarah δεν είχε σύνταξη.²⁵

Από τη μεγάλη σειρά των πιθήκων που υπέστησαν γλωσσική εκπαίδευση θα μπορούσε ίσως να ξεχωρίσει ο πυγμαίος χιμπαντζής Kanzi που φαίνεται ότι πέτυχε να διευθετεί μικρές προτάσεις σε περιορισμένο ρεπερτόριο επιφυλάσσοντας ως επί το πλείστον σταθερή θέση για το δράστη και τον αποδέκτη της δράσης: Matata Bite (όταν η Matata ενεργεί), αλλά Grab Matata (όταν η Matata υφίσταται την ενέργεια) (βλ. O'Grady et al. 1997: 615-6, Savage-Rumbaugh et al. 1998).

Αν οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιωθούν, θα μπορούμε να πούμε ότι ο Kanzi κατέκτησε ένα είδος στοιχειώδους πρωτο-σύνταξης. Σύμφωνα με μια υπόθεση (Calvin & Bickerton 2000, κεφ.10, 11), ο πρόγονος του ανθρώπου έκανε ένα πρώτο βήμα προς την γλώσσα όταν μέσα στον εγκέφαλό του η δομημένη αντίληψη του κόσμου (που συνίσταται στην αντίληψη του 'Τι συμβαίνει', 'ΠΟΙΟΣ κάνει ΤΙ σε ΠΟΙΟΝ, ΠΟΥ και ΠΟΤΕ και ΠΩΣ;') άρχισε να αντιστοιχείται σε μια νέα *εκφραστική ικανότητα* που θα μπορούσε να επικοινωνήσει αυτές τις σχέσεις με τον ιδιαίτερο τρόπο που να ταιριάζει στη φύση του εκφραστικού μέσου (που είναι διαφορετική από

²⁵ «Ενώ βρήκαμε ενδείξεις για σημασιακές διακρίσεις, για διακρίσεις στο νόημα των λέξεων, οι συντακτικές διακρίσεις είναι πέρα από την δυνατότητα του χιμπαντζή» (στο ίδιο).

τη φύση της σκέψης, βλ. παραπάνω, παρ. 2.1.). Ωστόσο, το πιθανότερο είναι ότι ο Kanzi δεν μπόρεσε να διαβεί το Ρουβίκωνα της γλώσσας, αλλά απλώς ονομάζει (κάπως συστηματικότερα από τα υπόλοιπα υποκείμενα των πειραμάτων) πράγματα και ενέργειες και επικαλείται τη γενική του νοημοσύνη, καθώς και τη γενική νοημοσύνη των 'συνομιλητών' του, για να συναχθούν οι σχέσεις ανάμεσα στα πράγματα και τις ενέργειες και έτσι, να συναχθεί ένα συνολικότερο νόημα, χωρίς τη γραμματική υποστήριξη μιας συντακτικής δομής (βλ. Calvin & Bickerton 2000: 39-40).²⁶

Παραπέρα, από τα υποκείμενα των πειραμάτων, κανένα δεν ανακάλυψε και δεν μπόρεσε να αποκτήσει τα ιδιαίτερα εκείνα στοιχεία της ανθρώπινης γλωσσικής δομής, για τα οποία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, και τα οποία δίνουν στη γλώσσα την τεράστια εκφραστική της δυνατότητα.²⁷ Έτσι, οι 'γλωσσικές' διαφορές των υπόλοιπων ανθρωποειδών από τον άνθρωπο δεν ήταν απλά ποσοτικές. Από τους πιθήκους λείπουν ορισμένα μερικά κρίσιμα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Κανείς τους δεν μπόρεσε να μιλήσει, δηλαδή να εκφραστεί με κάτι που να μοιάζει με τη φυσική (προφορική ή νευματική γλώσσα) του ανθρώπου.

Ωστόσο, χρειάζεται να συγκρατήσουμε επίσης, ότι η έλλειψη στα ζώα της φυσικής γλωσσικής ικανότητας που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο

²⁶ Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι οι εκφραστικές «κατασκευές» του Kanzi διατύπωναν στη συντριπτική τους πλειονότητα (96%) αιτήματα και όχι διαπιστώσεις (βλ. Fitch 2010: 167-8): ο Kanzi δεν φαινόταν πρόθυμος να μοιραστεί πληροφορία με τους «συνομιλητές» του, όπως κάνουν, κατά κόρον, οι άνθρωποι.

²⁷ Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε στη λίστα των γλωσσικών πράξεων που βρίσκονται πέρα από την ικανότητα του χιμπατζή *την ερώτηση*. Κανένας χιμπατζής δεν υπέβαλε ερωτήσεις. Ωστόσο, όπως παρατηρούν οι Premack αυτή «[η] αποτυχία του πιθηκοειδούς οφείλεται στην αδυναμία του να αναγνωρίζει ελλείμματα στη γνώση του. Η γλωσσική εκπαίδευση μπορεί να παράσχει τη μορφή μιας ερώτησης, αλλά δεν μπορεί να διδάξει ένα πλάσμα να εξετάζει την κατάσταση της γνώσης του και να βρίσκει ελλείμματα που οδηγούν σε μια επιθυμία για πληροφορία.» (στο ίδιο, σ. 29). Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική γιατί δείχνει ότι ορισμένες από τις εκφραστικές αδυναμίες του χιμπατζή μπορεί να οφείλονται στη δομή της γενικότερης νοημοσύνης του και κατά συνέπεια δεν πρέπει να θεωρηθούν ως *ειδικά γλωσσικές* αδυναμίες. Το ίδιο ισχύει για την αποφυγή, εκ μέρους του Kanzi, να προβαίνει σε διαπιστωτικά εκφωνήματα (βλ. προηγούμενη σημείωση).

είδος δεν σημαίνει ότι ζώα όπως οι πίθηκοι στερούνται της ικανότητας να συλλαμβάνουν τον κόσμο μέσα στη νόησή τους μ' έναν αρκετά σύνθετο τρόπο. Τόσο η κοινωνική τους οργάνωση και συμπεριφορά, όσο και η ικανότητα κατασκευής απλών εργαλείων, συνηγορούν για μια νόηση που κατηγοριοποιεί και εννοιοποιεί τον κόσμο.

Πράγματι, οι γενικές νοητικές ικανότητές τους υστερούν σε σχέση με τις ανθρώπινες. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η γλώσσα προέκυψε στον άνθρωπο υπό την πίεση μιας ήδη αρκετά ισχυρής νόησης σ' έναν προγλωσσικό πρόγονο· και ότι η εμφάνιση της γλώσσας στον *homo sapiens* βοήθησε τη νόησή του να εκτοξευθεί σε ακόμα υψηλότερα επίπεδα. Όμως, το γενικότερο συμπέρασμα είναι ότι δεν πρέπει να συναρτούμε την ύπαρξη ή μη γλώσσας με την ύπαρξη ή μη νόησης σε ζωικά είδη.²⁸

²⁸ Για τη συγκρότηση της νόησης σε μη ανθρώπινα πλάσματα, βλ. ιδιαίτερα Hurford 2007. Η συζήτηση για τη σχέση γλώσσας και σκέψης συνεχίζεται στις επόμενες παραγράφους αυτού του φυλλαδίου.

3. ΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

3.1. ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Στη συνέχεια θα επισκοπήσουμε μια σειρά χαρακτηριστικών που μπορούν ν' αποδοθούν στην ανθρώπινη γλώσσα αντιδιαστέλλοντας σε κάθε βήμα την παρουσία τους στα υπόλοιπα επικοινωνιακά συστήματα για τα οποία συζητήσαμε (πβ. Wardhaugh 1993: 56-60, O'Grady et al 1997: 617-20). Ο στόχος μας είναι να απομονώσουμε τα ιδιαίτερα γενικά χαρακτηριστικά της, αυτά που συγκροτούν τον σκληρό πυρήνα της. Αν η γλώσσα ανήκει μόνο στον άνθρωπο, ο πυρήνας αυτός μπορεί ίσως να σχετισθεί με ένα (συν)προσδιορισμό της ανθρώπινης υπόστασης.

Θα προχωρήσουμε από τα 'ηθολογικά' χαρακτηριστικά (δηλαδή τα κοινωνικά χαρακτηριστικά σε επίπεδο βιολογικού είδους) προς τα ίδια τα βιολογικά χαρακτηριστικά, για να φτάσουμε στα χαρακτηριστικά του συστήματος που πραγματώνεται μέσα στην ανθρώπινη βιο-οικολογία.

3.1.1. ΗΘΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η ΕΝΑΛΛΑΞΙΜΟΤΗΤΑ

Τα μέρη της επικοινωνίας μπορούν να εναλλάσσονται στους ρόλους του πομπού και του δέκτη. Η ανθρώπινη γλώσσα μοιράζεται αυτό το χαρακτηριστικό με άλλα επικοινωνιακά συστήματα, όπως αυτά των πρωτευόντων θηλαστικών και των δελφινιών. Αντίθετα, η εναλλαγή δεν χαρακτηρίζει την επικοινωνία των μελισσών, που είναι πάντα μονόπλευρη. Όμως, κάθε μέλισσα είναι δυνητικός πομπός, κάτι που δεν ισχύει για τα πουλιά όσον αφορά στο κελάηδισμα, το οποίο επιφυλάσσεται στα αρσενικά. Βέβαια, και τα θηλυκά συμμετέχουν στο κελάηδισμα, μ' έναν

ασύμμετρο τρόπο, καθώς είναι οι βιολογικά προγραμματισμένοι αποδέκτες του.

Η ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Συμπεριφορές όπως η ανθρώπινη ομιλία, ο 'χορός' της μέλισσας και το κελάηδισμα των πουλιών έχουν αποκλειστικά επικοινωνιακό χαρακτήρα, είναι δηλαδή συμπεριφορές εξειδικευμένες στην επικοινωνία. Τα φυσικά επικοινωνιακά συστήματα γενικά χαρακτηρίζονται από μια εξειδίκευση της συμπεριφοράς. Πολλοί οργανισμοί μεταδίδουν πληροφορία και μέσω άλλων βιολογικών λειτουργιών, όπως το κλάμα που κυρίως επιτυγχάνει την συναισθηματική εκτόνωση, ταυτόχρονα όμως μπορεί να εκληφθεί ως *σύμπτωμα* της κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο οργανισμός, και από την άποψη αυτή είναι πληροφοριακό.

Η ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ

Όπως σημειώνει ο R. Wardhaugh (1993: 58) τα μηνύματα των μελισσών αναφέρονται πάντοτε σε κάτι απόν από το άμεσο περιβάλλον ενώ τα μηνύματα των γιββόνων πάντοτε σε κάτι παρόν. Οι άνθρωποι, αντίθετα, δεν περιορίζονται. Το αντικείμενο αναφοράς της ομιλίας τους μπορεί να παρίσταται ή να απουσιάζει. Η παραγωγή και το περιεχόμενο των γλωσσικών μηνυμάτων, σε αντίθεση με τα ζώα (βλ. Millikan 1993: 90-1) δεν καθορίζεται από το φυσικό περιβάλλον. Και, όπως υποδεικνύει το επόμενο χαρακτηριστικό, η ομιλία υπερβαίνει κατά πολύ το άμεσο περιβάλλον.

Η ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος μπορεί βέβαια να ψεύδεται. Δεν είναι όμως το μόνο ζωικό είδος που υιοθετεί παραπλανητικές συμπεριφορές, χάρισμα που διαθέτουν π.χ. οι πίθηκοι και οι σκύλοι.²⁹ Είναι όμως το μόνο που μπορεί, ξεφεύγοντας από την άμεση 'απτή' πραγματικότητα να κινηθεί στο μέλλον

²⁹ Η παραπλάνηση αποτελεί στην πραγματικότητα ένα διαδεδομένο τέχνασμα της βιολογικής προσαρμογής, που συναντάται συχνά ακόμα και σε έντομα και φυτά (βλ. Nöth 1990: 167)

και στο παρελθόν, στο δυνητικό και στο αντίθετο του πραγματικού. Μπορεί έτσι να ενσωματώνει την πραγματικότητα σε ευρύτερα πλαίσια και μέσα απ' αυτή την πολλαπλότητα να τη χειρίζεται και να τη διαμορφώνει. Η ανθρώπινη γλώσσα είναι σε θέση να εκφράσει αυτή την ισχυρή διάνοια. Με αυτούς τους όρους η σημειωτική λειτουργία αποκτά το πλήρες της νόημα (βλ. Deely 1990: 59-62).

Η ΑΥΤΟΑΝΑΦΟΡΙΚΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος μιλά για τη γλώσσα (ενώ 'οι σκύλοι δε γαυγίζουν για το γαύγισμα' - Wardhaugh 1993: 59), χρησιμοποιεί το σύστημα της για να μιλήσει γι' αυτό. Αν θεωρήσουμε ότι η γλώσσα είναι ένα βασικό εργαλείο της συνείδησης (βλ. Carruthers 1996), η δυνατότητά της να καθρεφτίζεται στον εαυτό της πρέπει να λειτουργεί ως μοχλός για τον ανθρώπινο αναστοχασμό, την προϋπόθεση της συνείδησης.

Η ΠΡΑΞΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Η ανθρώπινη γλώσσα, όπως και άλλα επικοινωνιακά συστήματα, δεν χρησιμεύει μόνο στη μεταφορά πληροφορίας. Χρησιμεύει επίσης για να εκφράσει συναισθήματα και προθέσεις όπως η απειλή. Όμως η ανθρώπινη πρόθεση, ως στοιχείο της συνείδησης, διαφέρει απ' οτιδήποτε αντίστοιχο μπορεί να βρεθεί στη φύση. Η έκφρασή της αποτελεί αφ' εαυτής μια κοινωνική πράξη. Έτσι, για παράδειγμα ο άνθρωπος θα μπορούσε να ορισθεί ως το ζώο που υπόσχεται. Η υπόσχεση είναι μια καθαρά γλωσσική πράξη.³⁰ Για την πραξιακή διάσταση της γλώσσας θα γίνει λόγος παρακάτω (κεφ. 4).

³⁰ Ο Terrence Deacon διατυπώνει την υπόθεση ότι η εμφάνιση της γλώσσας σχετίζεται με την κοινωνική ανάγκη ανταλλαγής δεσμεύσεων για τον από κοινού χειρισμό του μέλλοντος ανάμεσα στα μέλη μιας, μικρής ακόμα, πρωτο-ανθρώπινης κοινότητας· Βλ. Deacon 1997, κεφ. 12.

3.1.2. ΒΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ

Αντίθετα με την εξειδικευμένη συμπεριφορά για τη μετάδοση της πληροφορίας, τα όργανα που υλοποιούν τα μηνύματα δεν είναι εξειδικευμένα, υπό την έννοια ότι προορίζονται πρωταρχικά για μια άλλη φυσιολογική λειτουργία. Όμως, τόσο σε φυσιολογικό όσο και σε νευροφυσικό επίπεδο ο άνθρωπος κυρίως ξεχωρίζει ως προς τη διευθέτηση και τη νευρική καλωδίωση των φωνητικών του οργάνων, που τους επιτρέπει να επιτελούν τη μοναδικά πολυσύνθετη πράξη της παραγωγής ομιλίας. Επίσης, η νευροφυσιολογική έρευνα τείνει να αποδείξει ότι συγκεκριμένες περιοχές του αριστερού ημισφαιρίου του ανθρώπινου εγκεφάλου σχετίζονται με την επεξεργασία του λόγου (βλ. ενδεικτικά Obler & Gjerlow 1999), τουλάχιστον υπό την έννοια ότι η βλάβη τους αναστέλλει ή παραμορφώνει βασικές γλωσσικές λειτουργίες.

Οι αντίστοιχες περιοχές του εγκεφάλου των υπόλοιπων ανθρωποειδών δεν επιτελούν γλωσσική λειτουργία. Η εγκεφαλική έδρα των κραυγών των πιθήκων αντιστοιχεί, στη χαρτογραφία του εγκεφάλου μας, με την έδρα των ανθρώπινων κραυγών και επιφωνημάτων, και είναι διαφορετική από τις εγκεφαλικές περιοχές που σχετίζονται με διεργασίες της γλώσσας.

3.1.3. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Η ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΑΨΕΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ / ΦΟΡΕΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ

Τα φυσικά επικοινωνιακά συστήματα έχουν πλευρές αιτιώδους σύναψης και πλευρές συμβατικής σχέσης. Το κούνημα της ουράς της μέλισσας συνάπτεται χωρίς αιτιώδη σχέση, δηλαδή 'συμβατικά', με την ποσότητα της τροφής,³¹ όμως η κίνησή της στην ευθεία έχει μια σχέση αναλογίας με την απόσταση που πρέπει να διανυθεί. Οι κραυγές κινδύνου των πουλιών έχουν μια αιτιακή διαμόρφωση σε σχέση με το μήνυμά τους. Αυτή η

³¹ Θυμηθείτε τη σχετική συζήτηση για τη σύμβαση, από μια βιολογική σκοπιά, προς το τέλος της παρ. 2.2. Εδώ συναντούμε τη σύμβαση, ως βιολογική επιλογή, σε οργανισμούς φυλογενετικά ακόμα πιο απομακρυσμένους από τον άνθρωπο.

αιτιακή σχέση δεν είναι βέβαια μια άμεση σχέση αιτίου-αποτελέσματος αλλά μια ευρύτερη σχέση οικολογικής προσαρμογής, δηλαδή εφοδιασμού ενός οργανισμού από τη φύση με τεχνάσματα που ενισχύουν τις πιθανότητες επιβίωσής του.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι η επικοινωνία στη φύση, ιδιαίτερα στο μέτρο που αφορά στους κατώτερους οργανισμούς, εντάσσεται σ' ένα τέτοιο 'απρόσωπο' οικολογικό πλαίσιο, όπου οργανισμοί χωρίς συνείδηση λειτουργούν αυτόματα απαντώντας στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος. Αυτό αφορά κατ' εξοχήν τις μέλισσες (πβ. Millikan 1993: 118-9). Όμως, όσο πλησιάζουμε προς τον άνθρωπο τόσο εμφανίζονται στους οργανισμούς δείγματα μιας εσωτερικής νοητικής συγκρότησης. Περνώντας στους πιθήκους βρίσκουμε, όπως ήδη συζητήσαμε, ενδείξεις μιας κάπως προχωρημένης εννοιακής κατηγοριοποίησης του κόσμου, που μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις και σε πολύ περιορισμένη κλίμακα (βλ. παραπάνω, παρ. 2.3) εκφράζεται με 'συμβατικά' σημεία. Φτάνοντας στον άνθρωπο βρίσκουμε μαζικές συμβατικές συνάψεις νοητικών αναπαραστάσεων και ακουστικών εικόνων που συναρθρώνονται και συνάπτονται σε ακολουθίες από ένα πανίσχυρο συντακτικό μηχανισμό (βλ. παρακάτω). Ο μηχανισμός αυτός κινητοποιείται *κατά βούληση*, δηλαδή στο πλαίσιο μιας συγκροτημένης συνείδησης για την παραγωγή των εκφωνημάτων.³² Έτσι, από την ευρύτερη έννοια της ροής της *πληροφορίας* καταλήγουμε στην ειδικότερη έννοια της διακίνησης του *νοήματος*.

Η ΔΙΑΚΡΙΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΣΗΜΑΤΩΝ

Τα επικοινωνιακά συστήματα των ζώων έχουν *αναλογικό* χαρακτήρα: Όσο περισσότερη η τροφή στην πηγή, τόσο εντονότερος ο 'χορός' της μέλισσας. Όσο μεγαλύτερος ο κίνδυνος, τόσο οξύτερη η κραυγή του πουλιού. Η ένταση του 'χορού' και η οξύτητα της κραυγής τοποθετούνται σ' ένα συνεχές με άπειρες διαβαθμίσεις. Αντίθετα - και εδώ εντοπίζουμε μια

³² Ωστόσο ο ίδιος ο μηχανισμός είναι υποσυνείδητος, ή μάλλον βαθιά ασυνείδητος, όπως δείχνει η τεράστια δυσκολία μας να εντοπίσουμε (δηλαδή, να φέρουμε στο φως της συνείδησης) τους νόμους ('κανόνες') που τον διέπουν.

ξεκάθαρη δυαδική αντίθεση σε επίπεδο συστήματος - η ανθρώπινη γλώσσα έχει ψηφιακό χαρακτήρα: συντίθεται από συνδυασμούς λέξεων που δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο λέξεις.

Η προφορά της λέξης 'κίνδυνος' σημαίνει 'κίνδυνος' και δεν υπάρχει τίποτε ενδιάμεσο, λιγότερο ή περισσότερο (ας πούμε με λιγότερο 'κ', λιγότερο 'ι', λιγότερο 'ν' ...) που να σημαίνει λιγότερο ή περισσότερο κίνδυνο. Το μέγεθος του κινδύνου μπορεί να δηλωθεί με ψηφιακό – γλωσσικό τρόπο, με τον σχηματισμό και την εκφορά φράσεων όπως '(πολύ) μεγάλος / μικρός κίνδυνος'. Ο ήχος ή είναι μια λέξη ή δεν είναι (εξ ου ο ορισμός του ψηφιακού: αυτό που αποδίδεται με συνδυασμούς και επιλογές από δύο ψηφία, 1 (: 'είναι') και 0 (: 'δεν είναι')). Η ανθρώπινη γλώσσα έχει και αναλογικά χαρακτηριστικά όπως ο επιτονισμός, όμως αυτά είναι δευτερεύοντα σε σχέση με τη βασική της δομή που συνίσταται σε διευθετήσεις περισσότερων μοναδιαίων σημείων.³³

Η ΔΙΠΛΗ ΑΡΘΡΩΣΗ

Ένα μοναδικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης γλώσσας: τα σημαίνοντα αποτελούνται από στοιχεία που στερούνται σημασίας, όμως η παρουσία, η απουσία ή η εναλλαγή τους στην ίδια θέση μεταβάλλει τη σημασία. Το σημαίνον της λέξης 'μάπα' συνίσταται στο συνδυασμό των στοιχείων της ακουστικής εικόνας (βλ. παρακάτω: 'φωνημάτων') 'μ', 'α', 'π', 'α' το καθένα από τα οποία δεν σημαίνει απολύτως τίποτα, όμως ο συνδυασμός τους συγκροτεί ένα φορέα σημασίας, δηλαδή ένα σημαίνον που θα ήταν άλλο, δηλαδή θα παρέπεμπε σε άλλη σημασία, αν αντικαθιστούσαμε το αρχικό 'μ' με ένα 'φ'. Τόσο το 'μ' όσο και το 'φ' δε σημαίνουν τίποτε. Συμμετέχουν όμως στη συγκρότηση διαφορετικών σημείων.

Τα στοιχεία αυτά έχουν ψηφιακή υπόσταση. Δεν υπάρχει τίποτε ανάμεσα στο 'φ' και στο 'μ', τίποτε που να είναι λιγάκι 'φ' ή κάπως περισσότερο 'μ'. Τα σημαίνοντα 'φάπα' και 'μάπα' είναι φορείς σημασίας, ανήκουν στη λεγόμενη *πρωτεύουσα άρθρωση*. Τα συνθετικά τους, που δεν

³³ Για τη συζήτηση άλλων, πιο αθέατων, αναλογικών όψεων της γλώσσας βλ. Χριστίδη 2001.

είναι φορείς σημασίας αλλά υπάρχουν για να τη διαφοροποιούν, ανήκουν στη λεγόμενη *δευτερεύουσα άρθρωση*. Η διπλή άρθρωση επιτρέπει στη γλώσσα μ' ένα μικρό αριθμό συστατικών της ακουστικής εικόνας ('α', 'ε', 'ι', ..., 'π', 'τ', 'κ', ...) να παράγει δυνητικά άπειρους συνδυασμούς σημαινόντων, δηλαδή δυνητικά άπειρων σημείων.

Στον αντίποδα αυτού του πανίσχυρου εκφραστικού εργαλείου τα υπόλοιπα φυσικά επικοινωνιακά συστήματα αρθρώνονται σ' ένα επίπεδο. Οι κραυγές των πουλιών και τα γρυλίσματα των πιθήκων δεν έχουν εσωτερική συγκρότηση. Δε συνίστανται από διαφοροποιητικά συστατικά που να μπορούν να αναδιαταχθούν παράγοντας άπειρες διαφορετικές *ψηφιακά* διακριτές κραυγές, άπειρης δυνητικά πολυπλοκότητας. Έχουν μόνο την πρωτεύουσα άρθρωση.

Η ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η επικοινωνία ανάμεσα στα ζώα συνίσταται στην ανταλλαγή μεμονωμένων σημάτων. Είδαμε ότι με αρκετό κόπο οι πίθηκοι καταφέρνουν κάποτε, σε εργαστηριακές συνθήκες, να συναρμόσουν δύο ή και περισσότερα σήματα σε στοιχειώδεις ακολουθίες ('κατασκευές'). Η *συναρμογή* των σημείων, ως μια ρέουσα αυτονόητη ικανότητα, χαρακτηρίζει την ανθρώπινη γλώσσα. Σε αντίθεση με τις επιδόσεις των πιθήκων, διέπεται από δομική σταθερότητα δηλαδή συμμορφώνεται με συγκεκριμένους λανθάνοντες κανόνες.

Οι κανόνες αυτοί δεν φροντίζουν απλώς να συνδέσουν ένα σημείο (ας πούμε, μια λέξη) με το αμέσως προηγούμενο και με το αμέσως επόμενο για το σχηματισμό μιας γραμμικής αλυσίδας (βλ. Pinker 1994, κεφ. 4). Όπως είπαμε (βλ. παρ. 1.3.2., παραπάνω) οι επικοινωνιακές μονάδες, τα *εκφωνήματα*, αποτελούν τις πραγματώσεις των *προτάσεων*. Οι προτάσεις είναι οι εσωτερικές εκείνες μονάδες της γλώσσας που εκφράζουν αυτό για το οποίο η γλώσσα προορίζεται, δηλαδή για να πληροφορούμε 'Τι συμβαίνει, (ΠΟΥ, ΠΟΤΕ, και ΠΩΣ)', και 'ΠΟΙΟΣ κάνει ΤΙ

σε ΠΟΙΟΝ, (ΠΟΥ και ΠΟΤΕ και ΠΩΣ) – βλ. και 2.3., παραπάνω (βλ. επίσης Fromkin et al. 2000, κεφ. 3).³⁴

Η βασική γλωσσική εφεύρεση για την δήλωση της εστίας αυτής της πληροφορίας είναι εκφράσεις που φέρουν πάνω τους (ή έλκουν γύρω τους) τα σημάδια του χρόνου, του τρόπου θεώρησης της ανέλιξης των περιεχομένων και της στάσης του ομιλητή απέναντι σ' αυτά. Είναι τα ρήματα.³⁵ Τα ρήματα, αυτές οι κατ' εξοχήν 'καταστασιακές λέξεις' (Jackendoff 2002: 263), ανάλογα με τη σημασία τους, απαιτούν κάποιους συνεργάτες για να συμπληρώσουν μια πρόταση. Το *δίνω* χρειάζεται να δίνεται κάτι σε κάποιον. Και βέβαια, χρειάζεται κάποιον για να δώσει αυτό το κάτι στον αποδέκτη του. Το *τρώγω* χρειάζεται κάτι (φαγώσιμο) και κάποιον για να το φάει. Το *πηγαίνω* χρειάζεται ένα τόπο και κάποιον για να πάει εκεί. Το *κοιμάμαι* αρκείται σε έναν κοιμώμενο. Όλοι αυτοί οι συνεργάτες του ρήματος πραγματώνονται όχι απαραίτητα από μεμονωμένα σημεία, αλλά από ολόκληρα οργανωμένα συγκροτήματα σημείων. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα με το *δίνω*:

Ρηματικός τύπος: έδωσε

Υποψήφιοι ΔΡΑΣΤΕΣ: Ένας, Ο Κώστας, Η γυμνή λαίδη, Ο πολύ ωραίος λοχαγός, Ο πράκτορας της Στάζι, Ο πράκτορας της Στάζι που έγινε πλούσιος, Ο πράκτορας της Στάζι που αγόρασε την ομάδα που κέρδισε το πρωτάθλημα που θεωρήθηκε σικέ,...

Υποψήφιοι ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ: σε κάποιον, στο άσπρο άλογο, στον πολιτικό που δεν δίστασε να εκμεταλλευθεί τη θέση που του έδωσε ο λαός που τον ψήφισε ...

³⁴ Ακριβέστερα, η γλώσσα δεν χρησιμεύει μόνο για να πληροφορούμε, αλλά και για να ρωτάμε, να ευχόμαστε, να υποθέτουμε, να προστάζουμε ή να παρακαλούμε κ.λπ. Όλες όμως αυτές οι στάσεις αποβλέπουν σ' ένα διαρθρωμένο περιεχόμενο που αντιστοιχεί σε μια γεγονотική / καταστασιακή δομή του τύπου ΤΙ, ΠΟΥ, ΠΟΤΕ, ΠΩΣ.

³⁵ Από ένα ενδεικτικό παράδειγμα α) για το χρόνο των γεγονότων: *γράφεις, έγγραφες, ή θα γράψεις*, β) τον τρόπο θεώρησης της ανέλιξης των γεγονότων: *έγραφες ή έγραψες*, γ) για τη στάση του ομιλητή απέναντι στο περιεχόμενο: *γράφεις, ας γράφεις, ή γράφε*.

Υποψήφια ΘΕΜΑΤΑ: κάτι, ένα γλυκό φιλί, το σύνηθες ποσοστό των χρημάτων για την αγορά όπλων που κατασκευάζονται στο εργοστάσιο που ανήκει στους παλιούς συντρόφους, ...

Ο συντομότερος συνδυασμός των παραπάνω συστατικών (πέντε λέξεις) και ο πιο σύνθετος (πενήντα λέξεις) έχουν ακριβώς την ίδια βασική δομή. Όμως υπό τη βασική αυτή δομή επιτρέπεται μια ποικιλία εσωτερικών διαρθρώσεων. Η γλώσσα έχει λοιπόν συνολικά το χαρακτήρα μιας *ιεραρχημένης δομής*. Το πρωταρχικό χαρακτηριστικό του πυρήνα της γλώσσας, δηλαδή της *σύνταξης*, είναι η εξάρτηση όλων των στοιχείων από μια ιεραρχημένη δομή και όχι η ένταξή τους σε μια γραμμική κατασκευή. Αυτό το χαρακτηριστικό λείπει όμως διόλου από τα επικοινωνιακά συστήματα του υπόλοιπου ζωικού κόσμου.

Η ιεραρχική δομή επιτρέπει σε κάποια στοιχεία να αλλάζουν θέση ώστε να μπορούν να ενσωματωθούν σε συνθετότερες εκφράσεις διατηρώντας ταυτόχρονα σε εξάρτηση και την αρχική τους θέση. Για παράδειγμα το *δώρο* από την πρόταση *Ο Κώστας έδωσε το δώρο στη Μαρία* μπορεί να καταλήξει στην πρόταση *Το δώρο που μάς είπε η Λίτσα ότι η φίλη της άκουσε ότι ο Κώστας έδωσε στη Μαρία αποδείχθηκε ένα πλάσμα της φαντασίας*. Αυτή η απολύτως κατανοητή από τον καθένα μας πρόταση, είναι κατανοητή επειδή όλοι μας αναγνωρίζουμε σιωπηρά και χωρίς συνειδητή σκέψη ότι ανάμεσα στο *έδωσε* και το *στη Μαρία* ελλοχεύει το ίχνος που άφησε πίσω του το *δώρο*, μετακινούμενο από αυτή την αρχική θέση του στη θέση του υποκειμένου μιας υπερκείμενης πρότασης (χτισμένης γύρω από το ρήμα *αποδείχθηκε*).

Σχηματικά:

Το δώρο που μας είπε η Λίτσα ότι η φίλη της υπέθεσε ότι ο Κώστας έδωσε το

στη Μαρία αποδείχθηκε ένα πλάσμα της φαντασίας

Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ

Η εσωτερική διάρθρωση των συστατικών μέσα στις βασικές δομές επιτρέπει τους πιο απίθανους και νοηματικά περίπλοκους συνδυασμούς, υπακούοντας όμως σε κανόνες που χαρακτηρίζονται από μια ιδιοφυή απλότητα. Οι κανόνες αυτοί επιτρέπουν μια *παραγωγικότητα* κυριολεκτικά χωρίς όρια. (Στην πράξη, δηλαδή στην ίδια την *παραγωγή*, τα όρια τα θέτει η ανθρώπινη μνήμη. Όμως, η μνήμη είναι κάτι το ξεχωριστό από τη γλωσσική ικανότητα.)

Η γλώσσα έχει προικίσει κάθε άνθρωπο με τη δυνατότητα να παραγάγει μια οσοδήποτε μεγάλη πρόταση. Κάθε πρότασή του έχει τη δυνατότητα να είναι απολύτως πρωτότυπη. Το χαρακτηριστικό των κανόνων που οδηγούν σ' αυτό το δυνητικό αποτέλεσμα είναι η δομική τους απλότητα σε συνδυασμό με την ιδιότητά τους να εφαρμόζονται ξανά και ξανά μέσα στο πεδίο εφαρμογής τους. Για παράδειγμα, μέσα σε μια ονοματική φράση μπορεί να γεννηθεί μια νέα ονοματική φράση:

- Ο συμφοιτητής του φίλου του γιου του γλωσσολόγου του πανεπιστημίου του κατεστημένου των καπιταλιστών της ...

Μέσα στην ονοματική φράση που περιέχεται σε μια πρόταση μπορεί πάντα να γεννηθεί μια νέα πρόταση που να περιέχει μια νέα ονομαστική φράση, όπως συμβαίνει στην ακόλουθη πρόταση:

- Οι συγγραφείς που γνώρισε η φίλη σου που επισκέφθηκε τη χώρα που γέννησε ποιητές δημοσίευσαν μια υπέροχη ανθολογία.

Το κρίσιμο αυτό χαρακτηριστικό των κανόνων της σύνταξης ονομάζεται *επαναδρομή*. (Η Ειρήνη Φιλιππάκη (1992: 134) ονομάζει αυτούς τους κανόνες *επαναληπτικούς* ή *ανακυκλωτικούς*). Αυτή την ιδιότητα αξιοποιήσαμε παραπάνω για να κατασκευάσουμε τους σύνθετους 'υποψήφιους συνεργάτες' του ρηματικού τύπου *έδωσε* στο παράδειγμα παραπάνω. Πρόκειται για μια δεύτερη εφαρμογή της αρχής της ιεραρχημένης δομής, καθώς επιτρέπει τη συγκρότηση υποκείμενων δομών με τα ίδια χαρακτηριστικά που έχουν οι υπερκείμενες τους δομές. Σχηματικά, για παράδειγμα, (και συμβολίζοντας με Π την (δευτερεύουσα) πρόταση και με ΟΦ την ονοματική φράση, δηλαδή τον βασικό 'υποψήφιο συνεργάτη' ενός ρήματος), η δομή της ονοματικής φράσης που

ενσαρκώνει γλωσσικά τον ΔΡΑΣΤΗ που ζητάει ο ρηματικός τύπος *δημοσίευσαν* έχει ως εξής:

[ΟΦ [Π= ... ΟΦ [Π= ... ΟΦ [Π=... ΟΦ]]]]

Το κάπως πρωτόγονο αυτό σχήμα μάς λέει ότι μια ονοματική φράση μπορεί να περιέχει μια δευτερεύουσα πρόταση, που με τη σειρά της αποτελείται μεταξύ άλλων (εξ ου, τα αποσιωπητικά) από ονοματικές φράσεις, που κι αυτές με τη σειρά τους μπορούν να περιέχουν δευτερεύουσες προτάσεις κ.ο.κ.

Σημειώστε ότι στο παραπάνω παράδειγμα ο ανθρώπινος νους βρίσκει αυτόματα τη σωστή εξάρτηση: οι δράστες της δημοσίευσης είναι οι *υπερκείμενοι* 'συγγραφείς' και όχι οι *παρακείμενοι* στο ρήμα (αλλά δομικά *υποκείμενοι* στο 'οι συγγραφείς') 'ποιητές', και αυτό παρόλο που μια πρόταση της μορφής *Ποιητές δημοσίευσαν μια υπέροχη ανθολογία* δίνει πλήρες νόημα. Απλά, το νόημα αυτό δεν είναι το νόημα του παραδείγματος, το οποίο μόνο ένας νους εξοπλισμένος με την ιεραρχημένη γλωσσική δομή μπορεί να συνθέσει και να διακινήσει.

Τα χαρακτηριστικά της *συνδυαστικότητας και της παραγωγικότητας σε εξάρτηση από μια ιεραρχική δομή* αφορούν λοιπόν στη *σύνταξη* της ανθρώπινης γλώσσας. Υπό το πρίσμα αυτό η *σύνταξη* είναι ειδοποιός διαφορά του ανθρώπινου επικοινωνιακού συστήματος από αυτά του υπόλοιπου ζωικού κόσμου (βλ. Bickerton 1995: 27-39, πβ. Gomez 1998: 88)

Από όσα λέχθηκαν μέχρι εδώ μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ανθρώπινη γλώσσα διαφέρει ποιοτικά από τα υπόλοιπα φυσικά επικοινωνιακά συστήματα. Η γλώσσα συναρθρώνεται με μια γενικότερη νοημοσύνη που επίσης δεν έχει όμοιό της στη (γνωστή σε μας) φύση. Ασφαλώς ανάμεσα στις δομές της γενικής νοημοσύνης και στις δομές της γλώσσας υπάρχει τουλάχιστον κάποια συνάφεια καθώς τα δύο αυτά υποσυστήματα της ανθρώπινης νόησης αλληλοτροφοδοτούνται διαρκώς.

Επίσης είναι εύλογο να υποθέσει κανείς (μαζί με τους Calvin & Bickerton 2000) ότι τμήματα του εγκεφάλου του προγλωσσικού μας προγόνου απέκτησαν νέες λειτουργίες υπό την πίεση μιας υψηλής νοημοσύνης και ενός απαιτητικού ως προς την κοινωνικότητα τρόπου ζωής. Όμως, η απόκτηση αυτών των νέων εγκεφαλικών λειτουργιών, δηλαδή η απόκτηση της γλώσσας, είναι βέβαιο ότι επέτρεψε την εκτόξευση της γενικότερης νοημοσύνης από τα προγλωσσικά επίπεδα και της δημιουργίας αυτού που συγκροτεί το *φαινόμενο είναι μας*, δηλαδή την ανθρώπινη συνείδηση (και ασφαλώς, εκτόξευσε ταυτόχρονα και την κοινωνική οργάνωση σε νέα επίπεδα πολυπλοκότητας).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι όλοι οι επιστήμονες δεν συμφωνούν ως προς τον υποσυστημικό χαρακτήρα της γλώσσας, δηλαδή με την άποψη ότι το σύστημα της γλώσσας διέπεται από *ίδιες (ιδιαιτέρες)* αρχές που δεν ανήκουν σε κανένα άλλο υποσύστημα της νόησης. Σύμφωνα με ορισμένους επιστήμονες (βλ. ενδεικτικά Langacker 1987, Fauconnier & Turner 2002, κεφ. 17), η *σύνταξη* της γλώσσας απορρέει από τη γενικότερη νοητική ικανότητα του ανθρώπου και διέπεται από τις ίδιες μ' αυτή γενικές αρχές (βλ. και παρ. 1.3.2., παραπάνω). Όπως και να έχει, στις έμφυτες νοητικές ικανότητες του ανθρώπου περιλαμβάνονται μερικά τουλάχιστον από τα δομικά στοιχεία της γλώσσας, όπως φαίνεται από τη μελέτη της εκμάθησής της (ή, ορθότερα, της *κατάκτησής* της) για την οποία θα μιλήσουμε σύντομα αμέσως παρακάτω.

	ΡΟΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ	ΝΟΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ	ΓΛΩΣΣΑ
<i>ΠΕΤΡΕΣ</i>	ΟΧΙ	ΟΧΙ	ΟΧΙ
<i>ΜΕΛΙΣΣΕΣ</i>	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΟΧΙ
<i>ΠΙΘΗΚΟΙ</i>	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
<i>ΑΝΘΡΩΠΟΙ</i>	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ

3.2. Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Η κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί περνάει, σχηματικά, από τα ακόλουθα στάδια:

Το παιδί περνά τους πρώτους τέσσερις περίπου μήνες της ζωής του με άναρθρους ήχους, τσιρίγματα, γελάκια και κλάματα. Από τον 5ο ή 6ο μήνα αρχίζει το *βάθισμα*: Τα παιδιά δοκιμάζουν ένα μεγάλο ρεπερτόριο ήχων από τους οποίους μερικούς μόνο θα συγκρατήσουν στη συνέχεια, ως υλικό της μητρικής τους γλώσσας. Τους ήχους αυτούς, αρχίζουν να τους συνθέτουν επαναληπτικά σε συλλαβές ('μπα, μπα, μπα', 'γκα, γκα, γκα', ...).

Ενώ οι δοκιμές συνεχίζονται, τα παιδιά μπαίνουν, περί τον 12ο μήνα, στο *μονολεξικό* στάδιο, όπου ανακαλύπτουν στο στόμα τους τις πρώτες λέξεις, που αρχικά συντίθενται από όμοιες συλλαβές ('μπαμπά', 'μαμά', 'νινί', 'νταντά', 'νάνι', 'κίο' [: 'σκύλος'], ...). Στο στάδιο αυτό τα παιδιά γνωρίζουν τα σημεία. Οι σημασίες των λέξεων δοκιμάζονται με υπερεκτάσεις και υπεκτάσεις της αναφοράς (π.χ. 'κίο' μπορεί να σημαίνει αρχικά όλα τα κατοικίδια ή μόνο τον Τζακ της οικογένειας). Σε αρκετές περιπτώσεις οι μεμονωμένες λέξεις χρησιμοποιούνται αντί προτάσεων, συχνά για να δηλώσουν επιθυμίες ('μαμ' : *δωσ' μου φαί*). Στο ίδιο στάδιο κάνει την εμφάνισή της και η άρνηση.

Από το σημείο αυτό, μεταξύ του 18ου και του 27ου μήνα περίπου, τα παιδιά μπαίνουν στο *πολυλεξικό* στάδιο. Στην αρχή του, συνδυάζουν δύο λέξεις σε διάφορες μεταξύ τους συντακτικές και σημασιακές σχέσεις, όπως 'εκεί βιβλίο', 'να [σ]κυλάκι' (εντοπισμός), 'βιβ[λ]ίο μου', 'νινί παπί' (κτήση), 'μικ[ρ]ό κα[ρ]ότσι', 'καλό γατί' (προσδιορισμός). Ήδη εμφανίζονται οι πρώτες στοιχειωδώς δομημένες προτάσεις: 'Μαμά πάει', 'Μπαίνει μέσα', 'Νινί [κάνει] κακά', 'θέλω γάλα', 'Έλα μπάλα', 'Νινί [κατέβα] κάτω', 'Όχι [= δεν θέλω] φαί', 'Τι [είναι] [αυ]τό;', 'Πού πάει;', (δηλαδή, διαπιστώσεις, απαιτήσεις, αρνήσεις, ερωτήσεις ...).

Πολύ γρήγορα, ανάμεσα στα τέλη του δεύτερου χρόνου και στα μέσα του τρίτου σημειώνεται η μεγάλη γραμματική έκρηξη. Στο στάδιο αυτό κατακτώνται τα κατεξοχήν γραμματικά εργαλεία της γλώσσας. Το

ξέσπασμα της «αβίαστης γραμματικής ομιλίας» είναι τόσο ορμητικό και σύντομο, που «ξεπερνά τους επιστήμονες που μελετούν [τη γλώσσα των παιδιών], και κανείς δεν έχει υπολογίσει την ακριβή αλληλουχία» (Pinker 1994: 269). Τα γραμματικά λάθη που παρουσιάζονται και διαδοχικά εξαλείφονται στα τρία επόμενα χρόνια είναι ελάχιστα σε σχέση με την πολυπλοκότητα της γραμματικής την οποία τα παιδιά χειρίζονται εντατικά και αυθόρμητα.³⁶

Ο ρόλος της διδασκαλίας στην εξέλιξη αυτή δεν πρέπει να υπερεκτιμάται. Βέβαια, οι γονείς συμβάλλουν στην κατάκτηση από το παιδί λέξεων και στη διόρθωση ορισμένων γραμματικών λαθών (αν και τα παιδιά «συχνά επιμένουν στα ίδια λάθη μέχρι να φτάσουν σε μια δική τους ωρίμανση, σαν να ακολουθούν ένα προκαθορισμένο χρονοδιάγραμμα», Pinker 1994: 280-2). Όμως, οι γονείς δεν προλαβαίνουν να διδάξουν στα παιδιά τους τη γραμματική.³⁷ Η απλή έκθεση στο γλωσσικό περιβάλλον έχει αρκείσει για τη γλωσσική κατάκτηση. Πριν πάνε στο σχολείο τα παιδιά γνωρίζουν τη γλώσσα τους. Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, τα παιδιά θα προσαρμόσουν την ομιλία τους στις ποικίλες γλωσσικές χρήσεις που εγγράφονται στο πλαίσιο των κοινωνικών δρασέων, βελτιώνοντας τους κειμενικούς και διαλογικούς τους τρόπους. Επίσης, θα πλουτίσουν το λεξιλόγιό τους, μια διαδικασία που μένει ενεργή και μετά την ενηλικίωση, μια και η ικανότητα εκμάθησης λέξεων είναι ουσιαστικά ισόβια.

◆ Τα δεδομένα αυτά μπορούν να μας βοηθήσουν να δώσουμε στο ερώτημα του κινδύνου που η ελληνική υποτίθεται ότι διατρέχει από την αγγλική μια απάντηση κατά βάση αρνητική. Η επήρεια της αγγλικής στην ελληνική έχει κυρίως τη μορφή λεξικού δανεισμού, ένα φαινόμενο πολύ

³⁶ Για μια εμπειριστατωμένη παρουσίαση των φάσεων αυτής της 'γραμματικής έκρηξης' βλ. Crain & Lillo-Martin 1999: 29-32.

³⁷ Υποθέτοντας ότι θα μπορούσαν να το κάνουν· η γνώση των γονέων θα έπρεπε να υπερβαίνει τη γνώση των γλωσσολόγων: κανείς δε γνωρίζει σήμερα με ασφάλεια τους κανόνες της γλώσσας σε όλη την ποικιλία και τη διαπλοκή με τις οποίες τους χρησιμοποιούν ακόμα και τα μικρά παιδιά.

συνηθισμένο ανάμεσα στις γλώσσες στη διάρκεια της ιστορίας τους. Όμως οι δομές της ελληνικής, αυτές ακριβώς που συνιστούν τον πυρήνα της και που το παιδί κατακτά σε μικρή ηλικία με την απλή έκθεση στα γλωσσικά δεδομένα δεν έχουν αλλοιωθεί από την αγγλική (πβ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1996: 83). Η έκθεση του μικρού άγγλου στα δεδομένα της γλώσσας του θα τον οδηγήσει πολύ γρήγορα στο σχηματισμό του πληθυντικού με -s (book - books). Αντίστοιχα, ο μικρός έλληνας θα κατακτήσει χωρίς δυσκολία την μορφολογία του πληθυντικού της γλώσσας του (βιβλίο – βιβλία). Κανένα ελληνάκι, και κανένας ενήλικος έλληνας δεν ακούστηκε να λέει ‘τα βιβλίοσ’ – αυτό φαίνεται σε όλους μας τερατώδες. Και κανείς δεν μετέφερε απαρεμφατικές δομές της αγγλικής στην νεοελληνική (πράγμα που, κατά ειρωνικό τρόπο, θα την ξανάφερνε πιο κοντά στην αρχαία ελληνική...). Αντίθετα, το *to serf* έγινε *σερφάρω*, όπως και *κουλάρω*, *κουλαριστός* κ.λπ., λέξεις με ελληνικότατη δομή. Η κινδυνολογία οφείλεται σε μια επιφανειακή θεώρηση της γλώσσας μας που θα κινδυνεύσει πραγματικά μόνο αν πάψουμε, απλώς, να τη μιλάμε και αρχίσουμε να απευθυνόμαστε όλοι στα παιδιά μας στην αγγλική.³⁸

Σε αντίθεση με τον άνθρωπο, όπως αποδεικνύουν τα πειραματικά δεδομένα, ο πίθηκος δεν μπορεί βιολογικά να ξεπεράσει το πρώιμο πολυλεξικό στάδιο ενός δίχρονου παιδιού και δε φτάνει ποτέ στη μεγάλη γλωσσική έκρηξη. Αυτό δε σημαίνει ότι η γενική του ευφυΐα είναι αυτή ενός δίχρονου παιδιού. Ένας πίθηκος τεσσάρων ή πέντε ετών είναι συνήθως ικανότατος στην επίλυση πρακτικών προβλημάτων και η εν γένει συμπεριφορά του (όπως και η συμπεριφορά του δελφινιού) υποδηλώνει αξιοσημείωτη ευφυΐα. Η ευφυΐα αυτή όμως δεν είναι γλωσσική. Ο πίθηκος, όπως και το δελφίνι, δεν είναι σχεδιασμένοι από τη φύση να μιλήσουν.

Ένας τέτοιος γενετικός σχεδιασμός υπάρχει, όπως φαίνεται, στον άνθρωπο. Η γλώσσα είναι μια συμπεριφορά «προγραμματισμένη να αναδυθεί σε μια συγκεκριμένη φάση της ζωής του ανθρώπου, αρκεί το

³⁸ Για μια επισκόπηση των συνθηκών του λεγόμενου ‘γλωσσικού θανάτου’, βλ. Dixon 1997, κεφ. 8.

περιβάλλον να είναι ομαλό» (Aitchison 1997: 46). Σύμφωνα με μια κυρίαρχη τάση στη σύγχρονη γλωσσολογία, ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο εφοδιασμένος με τις αρχές της γλώσσας του, που λογικά πρέπει να είναι οι αρχές της γλώσσας εν γένει. Η έκθεση στο συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον ενεργοποιεί αυτές τις αρχές συνάπτοντάς της με τις ειδικότερες *παραμέτρους* της συγκεκριμένης γλώσσας. Το παιδί έρχεται έτοιμο να υποδεχτεί στη νόησή του τη ρύθμιση αυτών των παραμέτρων, που θα του αποφέρει πολύ γρήγορα την πλήρη γραμματική γλώσσα.³⁹

³⁹ Η άποψη αυτή βρίσκεται στο υπόβαθρο της γενετικής γραμματικής του Noam Chomsky. Για επιστημονικά επιχειρήματα που την υποστηρίζουν, βλ. επίσης Jackendoff 1994, κεφ. 3, Radford 1997: 18-24, Radford et al. 1999, κεφ. 24 και Crain & Lillo-Martin 1999, κεφ. 7, Baker 2001. Για μια (επι)κριτική θεώρηση, βλ. Hudson 2000, κεφ. 9, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Δοκίμια που αμφισβητούν τις απόψεις των γενετιστών γλωσσολόγων για τη γλωσσική κατάκτηση βρίσκονται συγκεντρωμένα στο Tomasello & Bates 2001.

4. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ, ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Η συνήθης απάντηση στην ερώτηση 'Τι μας χρησιμεύει η γλώσσα;' είναι 'Για να σκεπτόμαστε και να επικοινωνούμε'. Η απάντηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί βασικά σωστή και στα δύο της σκέλη, όμως μερικές διευκρινήσεις είναι απαραίτητες.

4.1. ΓΙΑ ΤΗ ΣΚΕΨΗ

Ήδη, η συζήτηση που προηγήθηκε μας ενθαρρύνει να θεωρήσουμε τη σκέψη και τη γλώσσα ως αλληλένδετες αλλά διακριτές νοητικές οντότητες.⁴⁰

Με ένα τρόπο, η γλώσσα είναι συνυφασμένη με τη σκέψη. Η ύπαρξη γλώσσας, σε κάθε φυσιολογική περίπτωση, δηλώνει την ύπαρξη ενός υπόβαθρου σκέψης. Η γλώσσα, αναγκαία, από τη σημειωτική φύση της, διακινεί σημασίες. Η ομιλία, ως ανθρώπινη συμπεριφορά, είναι χαρακτηριστική εμπρόθετη δράση και προϋποθέτει μια συγκροτημένη και αυτοτελή βάση συνείδησης, πέρα από τις ανακλαστικές αντιδράσεις των ζώων που επικοινωνούν δέσμια του οικολογικού τους περιβάλλοντος.

Από την άλλη πλευρά, και η γλώσσα είναι απαραίτητη για την *ανθρώπινη* σκέψη.⁴¹ Οι σύνθετες αφηρημένες σκέψεις επιστρατεύουν τις γλωσσικές δομές και - όπως τις γνωρίζουμε στον άνθρωπο - καθίστανται δυνατές χάρη σ' αυτές. (Όμως, φιλοσοφικά, δεν αποκλείεται η ύπαρξη

⁴⁰ Για μια σύντομη συνθετική επισκόπηση του ζητήματος βλ Τσοχατζίδη 2001α.

⁴¹ Σύμφωνα με τον Noam Chomsky, αυτή, και όχι η επικοινωνία, είναι η πρωταρχική λειτουργία της· βλ. Chomsky 2002: 76, 107.

μοναχικών άγλωσσων όντων στο σύμπαν με υψηλή νοημοσύνη).⁴² Η ίδια η συγκρότηση της ανθρώπινης συνείδησης βασίζεται ίσως στις γλωσσικές δυνατότητες (βλ. Carruthers 1996 και Bickerton 1995, κεφ. 4). Αυτά όμως ΔΕΝ σημαίνουν ότι:

α) η σκέψη των ανθρώπων καθορίζεται απόλυτα από τη δομή της εκάστοτε γλώσσας τους. Η παραδοχή της υπόθεσης αυτής οδήγησε ορισμένους μελετητές στην πεποίθηση ότι τα συστήματα σκέψης λαών με διαφορετικές γλώσσες διαφέρουν ριζικά μεταξύ τους.⁴³ Όμως η υπόθεση αυτή παραγνωρίζει το υπόβαθρο όλων των γλωσσών (τις γλωσσικές αρχές) που υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να θεωρούμε ότι είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους. Αν το υπόβαθρο αυτό δεν υπήρχε, η μετάφραση, και συνακόλουθα η συνεννόηση ανάμεσα σε ομιλητές διαφορετικών γλωσσών θα ήταν αδύνατη.

β) η ανθρώπινη σκέψη είναι στο σύνολό της γλωσσική. Η υπόθεση αυτή παραγνωρίζει την πολυμορφία της σκέψης και υποβιβάζει ακριβώς εκείνες τις πλευρές της που, ως μη γλωσσικές, δεν εκφράζονται ή εκφράζονται ατελώς. Όμως, η σκέψη λειτουργεί ως ένα βαθμό και με εικόνες, με γεωμετρικά σχήματα, και με νοητικούς χάρτες (βλ. Pinker 1994, Jackendoff 2002). Είναι αλήθεια ότι η συνειδητή πρόσβαση σ' αυτά είναι δυσχερέστερη και αυτό αποτελεί ένδειξη για τη σημασία της γλώσσας στη συγκρότηση και στη λειτουργία της συνείδησης.

4.2. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η συζήτηση που προηγήθηκε, μας προδιαθέτει να δεχτούμε ότι ο βασικός λόγος ύπαρξης της γλώσσας είναι η επικοινωνία. Κι εδώ όμως θα πρέπει να αποφύγουμε τις βιαστικές γενικεύσεις. Ιδιαίτερα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι, προκειμένου να επιτευχθεί η επικοινωνία, η χρήση της γλώσσας προϋποθέτει τη συνεργασία και άλλων μηχανισμών της νόησης. Μεταξύ αυτών, νευραλγική είναι η λειτουργία ενός μηχανισμού

⁴² Βλ., για παράδειγμα, τα 'φιλοσοφικά πειράματα' των Stalnaker 1984 και Dretske 2000, κεφ. 13.

⁴³ Η υπόθεση αυτή, του 'γλωσσικού σχετικισμού', υποστηρίχθηκε κυρίως από τους Sapir και Whorf (βλ. ενδεικτικά Whorf 1956).

αναγνώρισης των προθέσεων. Ο μηχανισμός αυτός μας κάνει να αναρωτιόμαστε και να δίνουμε απάντηση στο ερώτημα 'Τί θέλει να πει' ο συνομιλητής μας.

Η γλωσσική επικοινωνία λειτουργεί με τη βασική αρχή, υπόρρητα και αυτόματα παραδεκτή από τους μετέχοντες σ' αυτή, ότι τα νοήματα που διακινούνται στη γλωσσική χρήση ξεπερνούν κατά πολύ το σύνολο των σημαινομένων της πραγματοποιημένης γλωσσικής δομής. Για παράδειγμα, το εκφώνημα *Θα έρθω να σε δω* είναι η πραγμάτωση μιας πρότασης που, αν και γραμματικά πλήρης, έχει από μόνη της ένα πολύ ανεπαρκές νόημα. Αν δεν γνωρίζουμε επιπλέον, και ανάμεσα σε άλλα, την ταυτότητα του ομιλητή και του συνομιλητή, το χρόνο της εκφώνησης, αλλά και την ειδικότερη σημασία του 'βλέπω' μέσα στο περιβάλλον των συμφραζομένων δεν μπορούμε να επιτύχουμε μια στοιχειώδη επάρκεια στην κατανόηση του εκφωνήματος.⁴⁴

Το πλήρες νόημα κάθε γλωσσικής εκφοράς δεν διακινείται κωδικοποιημένο απλά στα γλωσσικά σημεία, αλλά *συνάγεται* από μια σύνθετη νοητική επεξεργασία. Αυτή εισάγει τη σημασία όσων λέγονται κατά λέξη σ' έναν πιο γενικό νοητικό μηχανισμό που θα την εμπλουτίσει με στοιχεία από τη μνήμη αλλά και από την εικόνα που έχει ο κάθε συνομιλητής για την πορεία της γλωσσικής ανταλλαγής σε κάθε στιγμή. Η εικόνα αυτή έχει ως κρίσιμο συστατικό την έννοια της πρόθεσης, του σκοπού ('Πού το πάει;', 'Τι θέλει να πει;'). Ο ίδιος ο ομιλητής δίνει μορφή στο λόγο του με γνώμονα να αναγνωριστούν ως προθέσεις του οι επικοινωνιακοί στόχοι για τους οποίους εκφέρει το λόγο· δηλαδή, μιλώντας προσφέρει *προθέσεις προς αναγνώριση*. (Κι αν η αναγνώριση αυτή αποτύχει, μπορεί να πει 'Δεν εννοούσα αυτό', 'Δεν έγινα κατανοητός').

Έτσι λοιπόν η γλωσσική επικοινωνία, πέρα από την κινητοποίηση του γλωσσικού συστήματος, χρειάζεται ένα γενικό συλλογιστικό μηχανισμό που

⁴⁴ Το νόημα του εκφωνήματος θα είναι διαφορετικό αν, για παράδειγμα, εκφέρεται για ενόψει μιας φιλικής συνάντησης ή ενόψει μιας θεατρικής παράστασης στην οποία παίζει ο συνομιλητής.

α) να αναδιφεί τη μνήμη για να εμπλουτίσει τη φτωχή πληροφορία της κατά λέξη γλωσσικής εκφοράς.

β) βάσει της εμπλουτισμένης πληροφορίας να συνάγει συμπεράσματα για τα *υπονοούμενα* του λόγου.

Για να επιτύχει στο έργο αυτό, ο γενικός συλλογιστικός μηχανισμός πρέπει να συνεργάζεται μ' έναν ειδικότερο μηχανισμό για την αναγνώριση των προθέσεων. Ο μηχανισμός αυτός (ας τον ονομάσουμε *μηχανισμό νοητικής αναγνώρισης*) σχετίζεται με την ικανότητά μας να 'μπαινουμε στο μυαλό του άλλου', να εικάζουμε τις σκέψεις του, και να αναγνωρίζουμε όχι μόνο τις κοινές μας σκέψεις ('το ξέρουμε και οι δυο'), αλλά και το γεγονός ότι είναι κοινές ('το ξέρω ότι το ξέρεις', 'το ξέρω ότι το ξέρεις ότι το ξέρω ...'). Ο μηχανισμός αυτός είναι απαραίτητος για την επιτέλεση μιας στοιχειωδώς απαιτητικής συνεργασίας.⁴⁵ Η κοινωνική μας ζωή είναι γεμάτη (και στην πραγματικότητα συνίσταται) από τέτοιες συνεργασίες. Μια απ' αυτές είναι η γλωσσική ανταλλαγή, που παίρνει το σχήμα της λαμβάνοντας υπόψη τη λειτουργία του μηχανισμού νοητικής αναγνώρισης, τόσο εκ των προτέρων (πριν την εκφορά, στον ομιλητή) όσο και εκ των υστέρων (κατά την κατανόηση, από τον ακροατή).

Έτσι λοιπόν, για να υπάρξει γλωσσική επικοινωνία χρειάζεται ένας γενικός συλλογιστικός μηχανισμός (προφανώς, ο μηχανισμός που παράγει τις σκέψεις μας εν γένει), ο οποίος:

- να έχει πρόσβαση στο μηχανισμό του γλωσσικού συστήματος
- να έχει πρόσβαση στη μνήμη
- να έχει πρόσβαση στο μηχανισμό νοητικής αναγνώρισης.

Η συνδυασμένη λειτουργία αυτών των νοητικών υποσυστημάτων κατά την γλωσσική επικοινωνία εν μέρει προϋποθέτει και εν μέρει

⁴⁵ Προσέξτε ότι αυτός ο (μη γλωσσικός) νοητικός μηχανισμός λειτουργεί *επαναδρομικά* (για την επαναδρομή στη γλώσσα, βλ. παραπάνω, σ. 52-3). Η απεριόριστη δυνατότητα της επαναδρομικής σύλληψης των νοητικών καταστάσεων, που επιτρέπει σε μια νόηση να καθρεφτίζεται μέσα σε μια άλλη, φαίνεται πως λείπει ακόμα και από τους πλησιέστερους συγγενείς του ανθρώπου, δηλαδή τους πιθήκους (βλ. Tomasello 2008).

προορίζεται να ενισχύσει αυτό που θα ονομάζαμε 'κοινότητα πνεύματος' μεταξύ των συνομιλητών. Προϋποθέτει την κοινότητα του γλωσσικού συστήματος και του μηχανισμού νοητικής αναγνώρισης, καθώς και μια τουλάχιστον μερική κοινότητα μνήμης (δηλαδή της βάσης μιας κοινής 'θέασης του κόσμου'). Προορίζεται όμως να διευρύνει αυτή τη βάση, ενισχύοντας την κοινότητα της μνήμης, που άλλωστε δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως απλά θεωρησιακή ('πώς έχουν τα πράγματα'), αλλά και κατά ένα πολύ ουσιαστικό τρόπο ως μια *ετοιμότητα για (κοινή) δράση*.

Στην πραγματικότητα, η ίδια η γλωσσική επικοινωνία είναι μια βασική κοινωνική δράση. Και, όπως κάθε κοινωνική δράση, εκκινεί από μια βάση συνεργασίας, και συνήθως αποβλέπει στον επηρεασμό και κάποτε στη χειραγώγηση. Είναι ευνόητο ότι στο χώρο της γλωσσικής επικοινωνίας ασκούνται τεράστιες κοινωνικές δυνάμεις.

Στο πιο βασικό επίπεδο, ο πραξιακός χαρακτήρας της γλωσσικής χρήσης εμφανίζεται στη δυνατότητα επιτέλεσης κοινωνικών πράξεων που θα ήταν ασύλληπτες χωρίς τη γλώσσα, όπως η υπόσχεση, ή η εντολή. Η υπόσχεση, η εντολή, η ικεσία είναι γλωσσικές πράξεις που μεταβάλλουν τις σχέσεις όσων εμπλέκονται σ' αυτές. Και παρά πέρα, ακόμα και στις εκ πρώτης όψεως καθαρά 'ενημερωτικές' λειτουργίες της, η ομιλία ασκεί σταθερά μια μικρότερη ή μεγαλύτερη δύναμη πειθούς. Αυτό σημαίνει ότι σε κάθε πράξη γλωσσικής εκφώνησης διακυβεύονται, ενισχύονται, αποδυναμώνονται ή ανατρέπονται οι οριοθετήσεις ισχύος ανάμεσα στους ανθρώπους. Η γλώσσα λοιπόν είναι ένα ισχυρό όπλο στο κοινωνικό παιχνίδι που είναι ένα παιχνίδι εξουσίας. Σύμφωνα με μια άποψη (βλ. ενδεικτικά Anselme & Ducrot 1983) αυτή η *ρητορική* της διάσταση είναι εγγεγραμμένη σε κάποιες πλευρές της δομής της.

Και πέρα όμως από αυτό το θεμελιώδες 'βασικό επίπεδο' των γλωσσικών πράξεων, η χρήση της γλώσσας είναι αυτονόητα ο βασικός τρόπος διακίνησης της *ιδεολογίας*. Αυτή η λειτουργία της γλωσσικής χρήσης καταλήγει να αντανakλά και στην αντίληψη που έχουν οι κοινότητες των ομιλητών για το σύνθετο φαινόμενο της γλώσσας. Έτσι αντικείμενο επηρεασμού και χειραγώγησης του άλλου γίνεται όχι μόνο η χρήση της γλώσσας αλλά και η χρήση μιας *αντίληψης* για τη γλώσσα.

Δηλαδή, η θεώρηση του γλωσσικού φαινομένου γίνεται μέρος της ίδιας της ιδεολογίας. Η συζήτηση αυτή μας φέρνει πίσω στα θέματα που μας απασχόλησαν στην αρχή αυτών των σημειώσεων.

4.3. ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΕ ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Με όσα είπαμε ως εδώ, μπορούμε να καταλάβουμε καλύτερα γιατί η έννοια της γλωσσικής φθοράς, για την οποία συζητήσαμε στο πρώτο κεφάλαιο, είναι ξένη προς τη σύγχρονη θεωρητική γλωσσολογία. Η αξιολογική σύγκριση ανάμεσα σε δυο γλωσσικά συστήματα, είτε μιλιούνται από διαφορετικές σύγχρονες κοινότητες, είτε από κοινότητες που συνδέονται ή διεκδικούν μια σχέση καταγωγής, δεν έχει επιστημονικό νόημα.

Η νέα γλώσσα δεν είναι καλύτερη ή χειρότερη από την αρχαία. Επίσης, μια γλώσσα δεν είναι ανώτερη ή κατώτερη από μια άλλη. Η μελέτη των γλωσσών των λεγόμενων πρωτόγονων λαών αποκαλύπτει μια συστηματική πολυπλοκότητα αντίστοιχη με αυτή των γλωσσών του λεγόμενου αναπτυγμένου κόσμου.⁴⁶ Όλες οι γλώσσες είναι ίσες υπό δύο τουλάχιστον έννοιες:

- Αφενός γιατί εξυπηρετούν με την ίδια επάρκεια τις επικοινωνιακές ανάγκες των γλωσσικών τους κοινοτήτων. Και, πέρα από ιδεοληψίες, δεν υπάρχουν ανθρώπινες κοινωνίες με 'ανώτερες' ή 'κατώτερες' επικοινωνιακές ανάγκες. Και στις πιο 'πρωτόγονες' ακόμα κοινωνίες, το πλέγμα των επικοινωνιακών σχέσεων αποδεικνύεται εξαιρετικά περίπλοκο (βλ. Lévi-Strauss 1962), όχι λιγότερο απ' αυτό των μεταβιομηχανικών δυτικών κοινωνιών.

⁴⁶ Πβ. Bickerton (1995: 67): «Κανείς δεν μπορεί να ισχυρισθεί ότι κάποια από τις περίπου πέντε χιλιάδες ανθρώπινες γλώσσες είναι πιο προηγμένη ή πιο αναπτυγμένη ή πιο σύνθετη από οποιαδήποτε άλλη».

- Αφετέρου γιατί και ως προς τις ευρύτερες δυνατότητες χρήσης τους είναι εκφραστικά ισοδύναμες καθώς έχουν πάντα ένα τρόπο (διαφορετικό, πολλές φορές, τρόπο) να πουν τα ίδια πράγματα.

Καμιά από τις γλώσσες της Βαβέλ δεν βρίσκεται πιο κοντά στο Θεό.

Ο θεωρητικός γλωσσολόγος είναι ένας άνθρωπος που δε μισεί καμιά γλώσσα. Προσπαθεί να περιγράψει και κάποτε να εξηγήσει το γλωσσικό σύστημα όχι όμως να το ρυθμίσει απορρίπτοντας κάποια στοιχεία του που τα συναντά στη ζωντανή γλώσσα και προκρίνοντας άλλα που ανήκουν απλώς στην ιστορία της. Οι κανόνες της σύγχρονης γλωσσολογίας είναι περιγραφικοί και ερμηνευτικοί της γλωσσικής πραγματικότητας, όχι ρυθμιστικοί της γλωσσικής συμπεριφοράς. Για τον επιστήμονα γλωσσολόγο δεν υπάρχει 'γλωσσικό πρέπει'.

Όλα αυτά ισχύουν με βάση την επιστημονική αντίληψη για τα γλωσσικά συστήματα. Η μεγάλη προσπάθεια του γλωσσολόγου είναι, μέσα στο τεράστιο πλέγμα των κοινωνικών φαινομένων που σχετίζονται με τη γλώσσα, να εντοπίσει τον πυρήνα της, να μας πει *τί είναι γλώσσα* και *τί δεν είναι γλώσσα* αλλά προϊόν αλληλεπίδρασης αυτού του πυρήνα με άλλους παράγοντες, ή ακόμα εικόνα ενός φαινομένου μέσα από τα μάτια της ιδεολογίας. Με αυτό τον τρόπο, ο γλωσσολόγος προσπαθεί να απομυθολογήσει τη γλώσσα.

4.3.1. ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Όπως διαφάνηκε από την προηγούμενη συζήτηση, η χρήση του γλωσσικού συστήματος εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο νοητικών λειτουργιών, που στο βασικό τους περίγραμμα, έχουμε κάθε λόγο να υποθέτουμε ότι είναι κοινές σε όλους τους ανθρώπους. Όμως πέρα από αυτό το γενικό πλαίσιο, οι ανθρώπινες κοινότητες μιας εποχής και ενός τόπου χρησιμοποιούν ένα συγκεκριμένο γλωσσικό σύστημα. Και πέρα από τη βασική του δομή, που είναι η δομή της γλώσσας εν γένει, το κάθε γλωσσικό σύστημα παρουσιάζει επί μέρους διαφορές από κάθε άλλο.

Η εκάστοτε γλώσσα λειτουργεί ως ένας ισχυρός συνεκτικός ιστός ανάμεσα στους ανθρώπους που τη μιλούν. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στο εθνικό επίπεδο, για το οποίο μιλήσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Ισχύει όμως και στο εσωτερικό των εθνικών κοινοτήτων, που δεν είναι τόσο ομοιογενείς όσο θέλουν συνήθως να δείχνουν. Για τη διατήρηση της στοιχειώδους ομοιογένειας, φροντίζει η επιβολή μιας *γλωσσικής νόρμας*, δηλαδή ενός *γλωσσικού πρέπει*, για την οποία μεριμνά μέσα από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς η εκάστοτε πολιτική εξουσία (πβ. Χριστίδη 1999: 24). Αυτή η ρύθμιση δεν αγγίζει την ουσία της γλώσσας, αφενός γιατί δεν τη γνωρίζει και αφετέρου γιατί δεν μπορεί να το κάνει (– εκτός από τις περιπτώσεις που επιχειρεί να αντικαταστήσει ένα γλωσσικό σύστημα στο σύνολό του από κάποιο άλλο που το ‘δανείζεται’ από μian άλλη κοινότητα ή από μian άλλη εποχή). Συνήθως αρκείται σε (επι)φαινόμενα που επιπλέουν στον αφρό της γλωσσικής θάλασσας, και στην ουσία αποτελεί μια απλή *ρύθμιση ύφους*. Μια ήπια κρατική ρύθμιση της εθνικής γλώσσας μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει και ένα σταθεροποιητικό, και κατά τούτο πολιτικά θεμιτό, χαρακτήρα σε πολυπληθείς κοινότητες με σημαντική γεωγραφική διασπορά.

Όμως όσοι κρατούν τα κλειδιά της ρύθμισης (δηλαδή τα κλειδιά της εξουσίας) έχουν στα χέρια τους και τη διάπλαση της *γλωσσικής συνείδησης* των υποκειμένων της εκπαίδευσης. Αυτή η συνείδηση δεν έχει να κάνει με τη μη συνειδητή, βαθιά, ισότιμη για όλους, και πολύ πρώιμη (κατ’ ουσίαν, προσχολική) *γνώση* του γλωσσικού συστήματος. Έχει να κάνει με τα ‘*πρέπει*’ και τα ‘*μη*’ της γλωσσικής χρήσης που καταλήγουν, για όσους δεν διδάσκονται επαρκώς το *επίσημο ύφος*, σε μια *ενοχοποίηση* της γλωσσικής τους ικανότητας, δηλαδή στη δημιουργία μιας *ένοχης γλωσσικής συνείδησης*. Σε αντίθεση με τη γλωσσική γνώση, λοιπόν, η γλωσσική συνείδηση εμπλέκεται στα γρανάζια της ιδεολογίας.

Κρίσιμο ρόλο στη διάπλαση της γλωσσικής συνείδησης παίζει η διαδικασία της εκμάθησης της γραφής, που, όπως αποδεικνύουν τα παιδικά μας τραύματα από την πρώτη δημοτικού, δεν είναι μια έμφυτη ικανότητα, σε αντίθεση με την προφορική έκφραση. Η διαδικασία του *γραμματισμού* είναι μια κρίσιμη διαδικασία κοινωνικοποίησης, ευεργετική

για όσους επιτυγχάνουν, αλλά καταστροφική για όσους αποτυγχάνουν, συνήθως για λόγους που σχετίζονται με θεμελιακές ατέλειες του εκπαιδευτικού συστήματος, και πιο απλά, με τη μη παροχή σε όλους ίσων ευκαιριών (βλ. Gee 1996, πβ. Φραγκουδάκη 1987, κεφ. Γ').

Ωστόσο, στο εσωτερικό των γλωσσικών κοινοτήτων, παρά την ομογενοποιητική δράση του εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά εν μέρει και εξαιτίας των αποτυχιών του, αναφύονται συστηματικές διαφοροποιήσεις. Δηλαδή, γλωσσικά υποσυστήματα με ήσσονες διαφορές από την επίσημη γλώσσα, που λειτουργούν ως 'κοινωνιόλεκτοι', δηλαδή χρησιμεύουν για τη συνεννόηση μεταξύ των μελών μιας κοινωνικής ομάδας. Με τον τρόπο αυτό η κοινότητα επιδιώκει την δική της εσωτερική συνοχή και ταυτόχρονα τη διάκρισή της από τους υπολοίπους. Η ομιλία μιας κοινωνιολέκτου είναι λοιπόν μια πράξη αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη της ομάδας και ταυτόχρονα πρόκλησης προς τα έξω, συνήθως προς την επίσημη γλώσσα των κρατούντων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνιολέκτου είναι η *αφρο-αμερικανική καθομιλουμένη* που για αρκετό καιρό θεωρήθηκε ως σύμπτωμα αγλωσσίας και ένδειξη πνευματικής κατωτερότητας των μαύρων της Αμερικής, πριν η γλωσσολογική έρευνα (Labov 1969) αποδείξει την εσωτερική της συστηματικότητα, ανάλογη με αυτή της *επίσημης αμερικανικής*.

4.3.2. Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

Ένα άλλο παράδειγμα, ασταθούς κοινωνιολέκτου, αυτή τη φορά, είναι η λεγόμενη γλώσσα των νέων.

Αποτελεί μια τετριμμένη συνήθεια διάφοροι επιστημονικά άσχετοι, συνήθως από τη σφαίρα των λεγόμενων celebrities (πολιτικοί, δημοσιογράφοι, ιερείς, κοσμικοί,...), να λοιδορούν τους νέους για την 'αγλωσσία' τους⁴⁷ και να μαζεύουν με μιαν άγρια χαρά τα λεγόμενα

⁴⁷ Ένα τυχαίο πρόσφατο δείγμα: Βουλευτής (Β. Μιχαλολιάκος) δηλώνει ότι «όλο και περισσότεροι Έλληνες της νεότερης γενιάς μιλούν χρησιμοποιώντας μόνον 200 έως 250 λέξεις». Από *Τα Νέα* της 21/9/2000.

‘μαργαριτάρια’ από τα ταλαίπωρα σχολικά γραπτά. Αυτοί οι άσχετοι (μαζί τους, δυστυχώς, και αρκετοί εκπαιδευτικοί) συγχέουν την ‘αγλωσσία’ με τα προβλήματα γραμματισμού. Επίσης, όπως φαίνεται, επιμένουν να αγνοούν ότι οι νέοι ασκούν τη δημιουργικότητά τους στο χώρο της γλώσσας επιδιώκοντας τη μεταξύ τους αλληλεγγύη και ταυτόχρονα την διάκρισή τους και την πρόκληση προς τους ‘βολεμένους’ πατεράδες τους.⁴⁸

Τα επινοητικά ‘σφάλματα’ της γλώσσας των νέων⁴⁹ έρχονται να συναντήσουν στο εργαστήρι της γλωσσικής αλλαγής τα συστηματικά λάθη που μάταια η επίσημη γραμματική προσπαθεί να καταπνίξει. Αυτά είναι οι προάγγελοι της γλωσσικής εξέλιξης δηλαδή του μετασχηματισμού του γλωσσικού συστήματος.⁵⁰ Αυτός ο αργός μετασχηματισμός δεν σταμάτησε ποτέ και σε καμιά γλώσσα. Φανταστείτε, για να πάρουμε ένα μόνο παράδειγμα, πόσο λάθος μπορεί να ακούστηκε για πρώτη φορά το *έδωκας εις τον ...* αντί του κλασικού *έδωκας τω ...* που ωστόσο μας έδωσε το *έδωσες στον* το οποίο και ο πιο αρχαιοπληκτος γραμματικός του σήμερα δεν θα μπορούσε να αποκηρύξει από την ομιλούμενη γλώσσα μας.⁵¹

Αντίστοιχα σήμερα στην ευρηματικότητα της νεανικής γλώσσας, στις λεκτικές ακροβασίες των διανοουμένων, στα γλωσσικά ολισθήματα των ανθρώπων των Μ.Μ.Ε., αλλά κυρίως στα ‘σφάλματα’ στα οποία

⁴⁸ Ήδη στα 1932, ένας από τους πρωτοπόρους της σύγχρονης γλωσσολογίας αναφέρεται στις «διαρκώς επαναλαμβανόμενες διαμαρτυρίες για κάθε στοιχείο αργκώ στη μιλιά των σπουδαστών και των νέων ανθρώπων γενικότερα» στην Πράγα του Μεσοπολέμου, επισημαίνοντας ότι είναι «*λάθος να προσπαθούμε να άρουμε οποιαδήποτε λειτουργική διάλεκτο ή ύφος στο καθεστώς του κριτηρίου των υπόλοιπων*» (Havranek 1964 [1932]: 12.)

⁴⁹ «[Ο]ι γλωσσικές πρωτοβουλίες των νέων φαίνεται να ανάγονται στο σχήμα ‘παράλλαγες πάνω σ’ ένα (γνωστό) θέμα’, με κύριο, και ευνόητο, χαρακτηριστικό της [...] εφαρμογής τους την υπερβολή· το *πάμε πλατεία* π.χ. έχει ‘υπόψη’ του την ορθόδοξη σύνταξη *πάω σχολείο* [...], η προσφώνηση *μαλάκα* (άνευ γένους) έχει στο παρελθόν της το γνωστό μας *ρε* (<*μωρέ* [=βλάκα], άνευ γένους-αριθμού), το (*και*) *γαμώ* ενισχύει, με τη συγκεκριμένη επιλογή, την κλασική επιτακτική λειτουργία τού *και*». (Βελούδης 2001: 79).

⁵⁰ Πβ. Χριστίδη (1999: 82): «[Τ]α λάθη κινητοποιούνται από γλωσσικούς μηχανισμούς - δεν είναι ποτέ τυχαία - και επομένως μια γλώσσα δεν μπορεί να κινδυνεύει από την ίδια της τη φύση»

⁵¹ Όπως σημειώνει ο Horrocks (2006 [1997]: 509), στο δημώδες *Χρονικό του Μορέως* (αρχές 14ου αι.) η δοτική βρίσκεται απόλυτα περιορισμένη «σε μια ομάδα στερεότυπων φράσεων». Η καθημερινή ομιλία «των μορφωμένων τάξεων στο 16ο αιώνα δεν περιλάμβανε τη δοτική πτώση» (στο ίδιο, σ. 554).

πολλοί (και, όλο και περισσότεροι) από μας είμαστε επιρρεπείς παρά την παιδεία μας,⁵² κυοφορούνται οι συστηματικές αλλαγές της ελληνικής του κοντινού και του απώτερου μέλλοντος.

⁵² Ελάχιστα σύγχρονα παραδείγματα: το *διαφανί* πλαστικό (αντί το *διαφανές*), *επιτίθονται* (αντί *επιτίθενται*), *επέστρεψέ το* (αντί *επίστρεψέ το*).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ας υποθέσουμε ότι θέλετε να γεννηθεί στο μυαλό ενός άλλου ανθρώπου μια σκέψη σας και ότι η σκέψη αυτή αφορά σ' ένα άλογο που βόσκει σ' ένα λιβάδι. Προσπαθήστε να σκεφτείτε τη σκέψη σας: αφορά ένα συγκεκριμένο άλογο σ' ένα συγκεκριμένο λιβάδι που βόσκει συγκεκριμένα και σε συγκεκριμένο χρόνο. Αυτό σκέφτεστε και όχι οτιδήποτε άλλο. Και το σκέφτεστε ως αληθές. Κάτι αρκούντως παρόμοιο με αυτό, μπορεί να οδηγηθεί να σκεφτεί ο 'άλλος άνθρωπος' αν του πείτε: *Το άλογο βόσκει στο λιβάδι*. Προσέξτε πόσο διαφέρει η σκέψη από τη γλωσσική εκφορά: Στην εκφωνημένη πρόταση το «άλογο» βρίσκεται μπροστά από το «λιβάδι»· στη σκέψη το άλογο βρίσκεται μέσα στο λιβάδι - και το γενικό «μέσα» της γλώσσας που αναγκάζομαι να χρησιμοποιήσω για να σας μιλήσω υπολείπεται να αποδώσει το ειδικότερο 'μέσα' της συγκεκριμένης σκέψης, που ωστόσο γεννιέται ως νοούμενη σχέση ανάμεσα σε δύο διακριτές (στη σκέψη και στον κόσμο) οντότητες, το *άλογο* και το *λιβάδι*, τόσο στα μυαλά των δύο ανθρώπων, του ομιλητή και του συνομιλητή του παραδείγματος, όσο και στα δικά μας, γράφοντος και αναγνώστη - αν και στις συνθήκες πραγματικής επικοινωνίας που προσπάθησα να προσομοιώσω οι δύο άνθρωποι θα σχηματίσουν ακόμα πιο πλούσιες κοινές σκέψεις, διότι μοιράζονται ένα κοινό νοητικό ή και φυσικό περιβάλλον που θα δώσει στις παρόμοιες σκέψεις τους περισσότερη σάρκα απ' αυτήν που εσείς, που διαβάζετε, κι εγώ, που γράφω, μπορούμε να μοιραστούμε [...]

Επειδή, λοιπόν, οι σκέψεις δεν μεταδίδονται με τηλεπάθεια (πλην άκρως συζητήσιμων εξαιρέσεων), επιστρατεύεται ο ήχος, δηλαδή μια τροποποίηση της ύλης που καταλαμβάνει το χώρο που μας χωρίζει. Η τροποποίηση είναι δράση και η δράση γίνεται στο χρόνο· ο ήχος χαρακτηρίζεται από χρονικότητα και η διευθέτηση του συνιστά τη σειριακότητα· τα προϊόντα της ανθρώπινης γλωσσικής ικανότητας χαρακτηρίζονται αναπόδραστα από σειριακότητα. Αλλά, η σκέψη, αν είναι σκέψη, πρέπει, όπως λέει ο Diderot, να έχει τον «συγχορδιακό» χαρακτήρα

του ταυτόχρονου, που όμως σημαίνει ότι την ίδια στιγμή συλλαμβάνει τέσσερις διαστάσεις – και τον χρόνο, μέσα στη στιγμή· κατά τούτο, η νόηση δεν είναι ένας «πίνακας», έστω και «μεταβαλλόμενος».⁵³ Αν δεν έχετε στο μυαλό σας ταυτόχρονα το λιβάδι, το άλογο, τη βόσκηση, σε μια συγκεκριμένη ταυτόχρονη τετραδιάστατη διευθέτηση μεταξύ τους, τότε δεν έχετε αυτή τη σκέψη. Αν όμως, κατά βάση, μπορείτε να διακρίνετε νοητικά το άλογο από το λιβάδι και από τη βόσκηση, να δώσετε στον αέρα μια ξεχωριστή παραμόρφωση για το καθένα απ' αυτά, και να συγκρατήσετε στο μυαλό σας τη μήτρα αυτών των παραμορφώσεων, τότε είσαστε περίπου έτοιμοι για τη γλώσσα. Το πρόβλημα που λύνει η ανθρώπινη γλώσσα είναι να παράγει ένα σειριακό προϊόν από μια μη σειριακή νόηση ενθέτοντάς του δείκτες τέτοιους που θα επιτρέψουν την ανασύνθεση της ίδιας μη σειριακής σκέψης σε μια δεύτερη μη σειριακή νόηση. Οι δείκτες είναι ποικίλοι· για παράδειγμα, το γλωσσικό τεμάχιο που παραπέμπει στη νοούμενη ενέργεια συντονίζεται εξ αποστάσεως με το γλωσσικό τεμάχιο που παραπέμπει σ' ένα συμμετέχοντα στην ενέργεια ('ρήμα' – 'υποκείμενο'): το δεύτερο σημαδεύεται με κάτι που ονομάζεται 'πτώση' και το πρώτο με κάτι που ονομάζεται 'συμφωνία' κατά 'πρόσωπο'

⁵³ Ήδη στα 1751, ένας σημαντικός φιλόσοφος του Διαφωτισμού, ο Denis Diderot, γράφει, στην *Επιστολή για τους κωφαλάλους προς χρήσιν όσων ακούν και βλέπουν*: «Στην ψυχή [ame, δηλαδή στη νόηση, ΑΚ] ... η αίσθηση δεν έχει διόλου τη διαδοχική ανάπτυξη που έχει ο λόγος· κι αν η ψυχή μπορούσε να διευθύνει είκοσι στόματα ... όλες οι [προς έκφραση] ιδέες θα αποδίδονταν ταυτόχρονα ... Και θα ήταν μια γλώσσα ασυναγώνιστη σε ταχύτητα» (Diderot 2003 [1751]: 61 [108-9]). Στο «σύστημα της ανθρώπινης νόησης», «η τρέχουσα μνήμη ... που μας χρειάζεται για να κρίνουμε και να μιλάμε, έγκειται στις σχηματιζόμενες συγχορδίες και η ομιλία στη διαδοχή τους» (στο ίδιο, σ. 62, 63 [111, 116]). Και, πιο αυστηρά και ξεκάθαρα, παρακάτω: «Η κατάσταση του πνεύματος μιας και μόνο αδιαίρετης στιγμής παραστάθηκε με μεγάλο αριθμό όρων, όπως τους απαιτούσε η ακρίβεια της γλώσσας και οι οποίοι χώρισαν μια συνολική εντύπωση σε πολλά μέρη· και επειδή οι όροι αυτοί εκφωνούνταν κατά διαδοχική σειρά και δεν εννοούνταν παρά προϊούσης της εκφωνήσεως, οδηγηθήκαμε να πιστέψουμε ότι οι καταστάσεις του πνεύματος που αυτοί παρίσταναν είχαν και αυτές οι ίδιες μια διαδοχικότητα. Όμως καθόλου δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. ... Η ψυχή μας είναι ένας μεταβαλλόμενος πίνακας σύμφωνα με τον οποίο ζωγραφίζουμε διαρκώς: το να τον αποδώσουμε με πιστότητα μας παίρνει πολύ χρόνο· όμως εκείνος υπάρχει όλος μαζί: το πνεύμα δεν προχωρά με διακριτά βήματα όπως η έκφραση» (σ. 63-4 [121-3]).

και 'αριθμό'· (κι έτσι δε λέμε «το άλογο βόσκουν στο λιβάδι», ούτε «του αλόγου βόσκει στο λιβάδι» και όταν λέμε «το άλογο βόσκεις στο λιβάδι» εννοούμε κάτι διαφορετικό).

Αυτές τις δουλειές και πολύ περισσότερες, με διαφορετικές παραλλαγές στις διαφορετικές γλώσσες, τις κάνει η *σύνταξη*. Η σύνταξη είναι ο πυρήνας του γλωσσικού μηχανισμού. Η σύνταξη προσιδιάζει στη γλώσσα. Άρα, η γλώσσα βασίζεται σε μια ιδιαίτερη φυσική βιοτεχνολογία. Για το λόγο αυτό, είναι, πιστεύω, προτιμότερο να επιφυλάσσουμε τον όρο 'γλώσσα' στη ανθρώπινη γλώσσα που εκδηλώνεται με την ανθρώπινη ομιλία (και δευτερευόντως με τη γραφή). Προφανώς, υπάρχουν και άλλοι τρόποι με τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να σημαδέψει την ύλη με σημάδια που πυροδοτούν νόημα στο μυαλό. Αν τους ονομάσουμε επίσης 'γλώσσες', τότε τουλάχιστον πρέπει να προφυλαχτούμε από τη σύγχυση να θεωρήσουμε ότι όλες 'μιλούν' με τον ίδιο τρόπο και μάλιστα ότι όλες έχουν τη δομή της φυσικής ανθρώπινης γλώσσας.

(Απόσπασμα από το *Καλοκαιρινός 2011β: 18-19*)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aitchison, J. (1996). *The seeds of speech. Language origin and evolution*. Cambridge: Cambridge University Press
- Aitchison, J. (1997). *The language web. The power and problem of words*. Cambridge: Cambridge University Press
- Akmajian, A., R.A. Demers & R.M. Harnish (1984). *Linguistics. An introduction to language and communication*. Cambridge, Mass.: The MIT Press
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1996). Το Λεξιλόγιο της Νεοελληνικής και ο Ευρωπαϊκός Γλωσσικός Πλουραλισμός. Στο *Η Ελληνική Γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης
- Anscombre, J.C. & O. Ducrot (1983). *L' argumentation dans la langue*. Bruxelles: Mardaga
- Baker, M.C. (2001). *The atoms of language. The mind's hidden rules of grammar*. New York: Basic Books
- Βελούδης, Γ. (2001). Άνισες εξισώσεις: η γλώσσα των νέων. Στο Γ.Η. Χάρης (επιμ.) *Δέκα Μύθοι για την ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης
- Berwick, R.C. (1998). Language evolution and the Minimalist Program: the origins of syntax. Στο J.R. Hurford et al. (επιμ.), *Approaches to the Evolution of Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bickerton, D. (1995). *Language and human behavior*. Seattle: University of Washington Press
- Browning, R. (1986). *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*. Μετ. Δ. Σωτηρόπουλος. Αθήνα: Παπαδήμας
- Calvin, W.H. & D. Bickerton (2000). *Lingua ex Machina. Reconciling Darwin and Chomsky with the Human Brain*. Cambridge, Mass.: The MIT Press

- Carruthers, P. (1996). *Language, thought and consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cavalli-Sforza, L.L. (2000). *Genes, Peoples, and Languages*. New York: North Point Press
- Chomsky, N. (1987). *Knowledge of Language. Its nature, origin and use*. New York: Praeger
- Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Chomsky, N. (2010). Some simple evo devo theses: how true might they be for language? Στο R.K. Larson, V. Déprez & H. Yamakido (επιμ.), *The Evolution of Human Language. Bilingual Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press
- Crain, S. & D. Lillo-Martin (1999). *An Introduction to Linguistic Theory and Language Acquisition*. Oxford: Blackwell
- Deacon, T.W. (1997). *The Symbolic Species. The co-evolution of language and the mind*. New York: Norton
- Deely, J. (1990). *Basics of semiotics*. Bloomington: Indiana University Press
- Diderot, D. (2003). *Αισθητικά*. Μετ. Κ. Μισσοτάκη. Αθήνα: Εστία
- Dixon, R.M.W. (1997). *The rise and fall of languages*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dretske, F. (2000). *Perception, Knowledge and Belief. Selected Essays*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ducrot, O. (1968). *Le structuralisme en linguistique*. Paris: Seuil
- Finch, G. (1998). *How to study linguistics*. London: Macmillan
- Fitch, W. Tecumseh (2010). *The Evolution of Language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fauconnier, G. & M. Turner (2002). *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books
- Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard
- Fromkin, V.A. (επιμ., 2000). *Linguistics. An Introduction to Linguistic Theory*. Malden, Mass: Blackwell
- Gee, J.P. (1996). *Social Linguistics and Literacy. Ideology in Discourses*. London: Falmer Press

- Gomez, J.C. (1998). Some thoughts about the evolution of CAPS, with special reference to TOM and SAM. Στο P. Carruthers & J. Boucher (επιμ.), *Language and thought. Interdisciplinary themes*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hauser, M.D. (1996). *The Evolution of Communication*. Cambridge, Mass.: The MIT Press
- Hauser, M. D., N. Chomsky & W. Tecumseh Fitch (2002). The Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve? *Science*, 298: 1569-79
- Havranek, B. (1964 [1932]). The Functional Differentiation of the Standard Language. Στο P.L. Garvin (επιμ.), *A Prague School Reader on Aesthetics, Literary Structure, and Style*. Washington: Georgetown University Press
- Horrocks, G. (2006 [1997]). *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. Μετ. Μ. Σταύρου – Μ. Τζεβελέκου. Αθήνα: Εστία
- Hudson, A. (2002). "Outline of a theory of diglossia", *International Journal of the Sociology of Language*, 157
- Hudson, G. (2000). *Essential introductory linguistics*. Oxford: Blackwell
- Hurford J.R., (2002). The Roles of Expression and Representation in Language Evolution. Στο A. Wray (επιμ.), *The transition to Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Hurford, J.R. (2007). *The Origins of Meaning*. Oxford: Oxford University Press
- Jackendoff, R. (1994). *Patterns in the mind. Language and human nature*. New York: Basic Books
- Jackendoff, R. (2002). *Foundations of language*. Oxford: Oxford University Press
- Καλοκαιρινός, Α. (2008). Από την οργανική γλώσσα στο γλωσσικό όργανο. Στο Κ. Πόταγας & Ι. Ευδοκίμίδης (επιμ.), *Συζητήσεις για το Λόγο στο Αιγινήτειο*. Αθήνα: Συνάψεις
- Καλοκαιρινός, Α. (2010). *Γλωσσολογία και Ποιητική*. Αθήνα: νήσος
- Καλοκαιρινός, Α. (2011α). Γλώσσα και ιδεολογία: ιστορικοθεωρητικές προϋποθέσεις για μια συζήτηση. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 31^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου*

- Θεσσαλονίκη (κεντρική ομιλία). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
- Καλοκαιρινός, Α. (2011β). Πέρα από τη γλώσσα. Στο Μ.Β. Καρρά (επιμ.), *Πολυγλωσσία*. Αθήνα: Ίδρυμα Ωνάση, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών.
- Κοραής, Α. (1986). *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Labov, W. (1969). The logic of nonstandard English. *Georgetown Monographs on Language and Linguistics*, 22: 1-31
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press
- Lévi-Stauss, C. (1962). *La pensée sauvage*. Paris: Plon
- Lyons, J. (1992). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία*. Επιμ. Γ. Καρανάσιος. Αθήνα: Πατάκης
- Mackridge, P. (2013). *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976*. Μετ.. Γρ. Κονδύλης. Αθήνα: Πατάκης [= Mackridge, P. 2009. *Language and National identity in Greece, 1766-1976*. Oxford: Oxford University Press]
- Millikan, R.G. (1993). *White Queen psychology and other essays for Alice*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Millikan, R.G. (2005). *Language: A Biological Model*. Oxford: Oxford University Press
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1980). *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στη σύγχρονη γλωσσολογία*. Αθήνα
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας
- Nöth, W. (1990). *Handbook of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press
- O'Grady, W., M. Dobrovolsky & M. Aronoff (³1997). *Contemporary linguistics. An introduction*. New York: St. Martin's Press
- Obler, L.K. & K. Gjerlow (1999). *Language and the brain*. Cambridge: Cambridge University Press
- Palmer, F.R. (²1981). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pinker, S. (1994). *The Language Instinct*. New York: Harper-Perennial. (Το γλωσσικό ένστικτο. Επιμ. Α. Καλοκαιρινός κα. Αθήνα 2000: Κάτοπτρο)

- Pinker, S. & P. Bloom (1992). Natural language and natural selection. Στο J.H. Berkow et al (επιμ.), *The adapted mind. Evolutionary Psychology and the generation of Culture*. Oxford: Oxford University Press
- Premack, D. & A.J. Premack (1983). *The mind of an ape*. New York: Norton
- Radford, A. (1997). *Syntax. A minimalist introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Radford, A., M. Atkinson, D. Britain, H. Clahsen & A. Spencer (1999). *Linguistics. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Robins, R.H. (1989). *Σύντομη ιστορία της γλωσσολογίας*. Αθήνα: Νεφέλη
- Saussure, F. de (1972 [1916]). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot. (Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας. Μετ. Φ.Δ. Αποστολόπουλος. Αθήνα 1979: Παπαζήσης)
- Savage-Rumbaugh, S. et al. (1998). *Apes, Language, and Human Mind*. Oxford: Oxford University Press
- Stalnaker, R.C. (1984). *Inquiry*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Tomasello, M. (2008). *Origins of Human Communication*. Cambridge, Mass.: The MIT Press
- Tomasello, M. & E. Bates (επιμ., 2001). *Language Development. The Essential Readings*. London: Blackwell.
- Τσοχατζίδης, Σ.Λ. (2001α). Γλώσσα και σκέψη. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.)
- Τσοχατζίδης, Σ.Λ. (2001β). Η γέννηση της γλώσσας. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.)
- Φιλιππάκη-Warburton, E. (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη
- Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και ιδεολογία. Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Φραγκουδάκη, Α. (2001). *Η γλώσσα και το έθνος 1880 –1980*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Χριστίδης, Α.-Φ. (1999). *Γλώσσα, Πολιτική, Πολιτισμός*. Αθήνα: Πόλις
- Χριστίδης, Α.-Φ. (2001). Η φύση της γλώσσας. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.)
- Χριστίδης, Α.-Φ. (επιμ., 2001). *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
- Wardaugh, R. (1993). *Investigating language. Central problems in linguistics*. London: Blackwell

Whorf, B. (1956). *Language, thought and reality*. Cambridge, Mass.: MIT Press

Yule, G. (2006). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press